

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

HATODIK ÉVFOLYAM.

VIII. és IX^{ik} füzet. 1875. Auguszt. és Szept.

I.

A zsidóság fejlődése és az apokalyptikus irodalom

(Folytatás.)

II.

A Babylonba hurcolt zsidóság nem jutott a 10 törzs sorsára, mert nem felejté el örökkévalója nevét, nem tagadta meg nemzeti geniusát. Ezt pedig a proféták munkásságának köszönheté. Az a száz és néhány év, melylyel túlélte Izrael-országát, jó tanító mestere volt Judeának. Egymást váltották fel a jobbnál-jobb királyok Judea tronusán; a profétai szó irányt adott a lelkeknek, s alig a Kháld első ostroma előtt néhány évvel, oly reform munkálatot hajt végre derék királyok, Józsiás, mely a zsidóság nemzeti eszméjének kifejlődését nagyban elősegité. Megtalálták — mint a történetirő mondja — Mózes törvénykönyvét a templomban; a királyhoz viszik azt, aki megdöbben azon, hogy mennyire eltértek a nagy proféta utasításaitól; felolvastatja a törvényt a sokaság

előtt s elrendeli, hogy már most mindennek a törvény rendelete szerint kell történni Judeában. Ki ne látná e történeti adatban a profetismusként hatását, diadalát? Az eszme megért, de népe fájdalom már hanyatlóban volt, s meg kellett lakolnia eddigi ingadozásaiért. De volt már nekik mit vinniük szivökben a babyloniai fogságba: az örökkévaló hitét, bűneik sokaságának tudatát, az ostromozó kéz élénk emlékét, s azt a derengő reményt, hogy az örökkévaló nem veti meg a megtérő bűnöst, de megváltja és dicsőségre emeli.

A babyloniai fogság a zsidó nemzeti eszmék megtisztításának tüzkemencéjévé vált. Nem ismerjük az okokat, mért telepíté Nebukadnezár a zsidókat leginkább fővárosa — egyébként roppant területére. Sem azt, miért épen egy helyre, együvé, hol nemzetiségi kötelékeiket továbbra is fentarthatták. Mindkét tény lényegesen hozzájárult a zsidóság belső életének regenerálásához. Több oly intézményt fejtett ki e kényszerhelyzet, melynek áldásos hatását éltök későbbi korukában megérezék, melynek üdvös nyomai maig fönmaradtak. Templomok nem volt, nem lehetett. Ennek híján áldozatokra gondolni sem volt szabad. Gyülekezeti közhelyeiken tehát azt vették elő, amiben szivök, gondolatok legtöbb nyugtot, reményök legerősebb támpontot talált, a Judeából magokkal hozott szent iratokat. Az ó szövetségi irodalom legnagyobb részének keletkezése épen a profétaság virágkorára tehető. Ezen iratokat olvasták, magyarázták, a gyermekeket azokban oktatták. Nem a vig hangzású zene, melynek szerszámaikat „fűzfákra aggták“, mint egyik dalmokuk mondja, hanem az épülésnek, okulásnak vágya, a szenvedőnek kétségbeesése hozta össze a kedélyeket. Zsinagógáik e rendkívüli horderejű új intézmények mind egyes központjaivá váltak a jobbulni, megigazodni vágyó, tisztán szellemiekkel foglalkozó tömegnek. A nagy tömeget hasonló szellemi érdekeltség talán soha sem lelkesítette, sem azelőtt, sem azóta. Ha barmaikat, vagyonukat nem áldozhaták fel a haragvó és bosszuálló Jehovának, föláldozták önmagukat; nem az oltáron, nem véres áldozattal, hanem a bűnök megismerése, s az engesztelö-

dés, az áldás könyörgésével. Az ima — az emberi lélek e megtisztító, megszentelő, megerősítő munkássága szintén a babyloniai fogság alatt vált általánossá, ekkor érezte először a gyülekezet annak jóltevő erejét. Ami visszavonás, személyes érdek, élvezetek után való vágyódás az egyes tagoknál meglehetett, mind elnémult a közszellem hatalmas lendülete előtt. Ki nem akart hozzájuk tartozni, ám menjen a babyloniaik közé, de megtagadja előbb nemzetét, minthogy ez is megtagadja őt.

Mig a fogoly zsidóság e csöndes átalakuláson megy keresztül, s fokról-fokra közeledik vallásos eszméjének minél tisztább felfogásához, a rabtartó Babylonnak üt az óra, melyben világra szóló hatalma végét éri. Nagy királya Nebukadnezár 561-ben meghalt. Talán sejtette, hogy mily vészeknek fog elébe nézni országa, halála órájáig iszonyu erőt fejtett ki Babylon megerősítése dolgában. Herodot valódi csudadolgokat beszél el e város roppant falai, védművei felől. Nebukadnezárt erőtlén királyok váltják föl Babylonban; mint Dániel könyve írja, kéjelgésbe merültek, s az erkölcsök meglazultak. Pedig közelget a vihar, mely Babylont a két másik Ázsiai nagy hatalommal együtt elsöprendő volt.

Médiának egyik kis tartománya a Parsz lerázza igáját, s elsőben maga az anyaország ellen fordítja fegyverét. Már 558-ban Media elbukik előtte; fegyvereit nyugotra Lydia ellen viszi, s körülbelöl egy tíz évi időtartam alatt ezt a háboruját is bevégezi, s az ötödik század közepén a róla nevezett tengeröböltől fel a Káspi tengerig, innen nyugotra egész a Jóniai partokig Perzsa osztotta a parancsot. Még csak a harmadik állt fönt a három volt nagy hatalom közül, a falaiban bizakodó Babylon. Előre látható volt, hogy előbb-utóbb rá kerül a sor, a hadviselés akkori módja szerint vagy előremenni, vagy megbukni volt a jelszó; egy ifju államnak megállapodnia, a szerzetekkel megelégednie nem volt szabad. Belátta Cyrus, a Perzsa birodalom hős királya, hogy hadra termett, hadban nevelt csapatainak újabb hódításokkal tápot kell adni, mert még különben önmaga s az ország ellen fordul.

Tett-e Cyrus valami diplomatikai lépéseket a Babylonban letelepített idegen törzsek, közelebb a zsidók megnyerésére, hogy hódítási tervét ez által is megkönnyébbítse, vagy netán a zsidók léptek fel ilyen ajánlatokkal Cyrus előtt? — a következők után ítélve, mindenesetre kérdésbe tehetjük, habár pozitív adatok híján feleletet erre nem adhatunk. A Lyd háboru bevégezése után ismét egy tiz év mult el, mikorra Cyrus elég erősnek érzi magát, hogy Babylon ellen forduljon. Tulajdonképp csak Babylon a város megostromlása adott neki gondot, de ez akkorát, hogy három terhes év munkájába került, s mint hagyományaink szólnak, még ekkor is csak csellel bírta hatalmába keríteni. A város az Eufrát vize mindkét partján terült, úgy hogy az Eufrát majd két egyenlő részre szakítá. Roppant kőfalai az Eufrátig terjednek mindkét oldalon, s a viz színe fölött a legmagassabb vizár magasságnak megfelelő boltozatokon nyugodtak. Mikor a város minden más részén megkísérlt ostrom meghiusult Cyrus az Eufrát medrében próbálta meg az ostrom munkálatokat. Két mértföldnyire Babylon fölött feküdt Szeфарvaim az Eufrát mellett. Itt ásott egy óriás vízmedencét, melynek nyomai állítólag még ma is láthatók, s mire ez készen lett, egy napon az Eufrát medrét e bassinba vezeté. A Babylon falai alatt ekként alászállt Eufrát medrén, a semmit sem gyanító lakosoktól őrizet nélkül hagyott részen bevezeti a perzsa sereget. A lakosság királyával együtt ekkor is lakománál ült, mint Dániel könyve is mondja; a többi aztán nem nagy fáradságukba került a perzsáknak.

A város, tartományával együtt beosztatott a Perzsa birodalomba, majd később a Babyloniak többszörös fellázadása után falai végkép leromboltattak. 536-ban tehát Cyrus urává lett Babylonnak. Ütött a zsidók szabadulás órája.

Van egy könyve az ó-szövetségnek, elrejtve, idegen név, más idők termékeihez csatolva; az olvasó, ki vallásos ösztönétől vezettetve, vagy lélektani tanulmány után sovárogyva, sorra veszi a profétaság irodalmi műveit, alig találja meg, de ha megtalálta, nem bir megválni tőle; talán zavarja is felfogását, — ha ugyan ily dolgokra is ráér gondolni — a külön-

böző alaphang, irány, történeti viszonyok, mely egy kis ügyelet után könnyen, a leggyöngébb fordítások után is észrevehető, amely tudniillik a nagy profétai könyv első — és második fele közt van. Esaiás neve alatt álló proféciát s ennek két felét 1—40 fejezetig, és a 40—66-ik fejezetig terjedőt értem. Az első fél nagyobb részt annak a nagy Esaiás profétának munkája, ki — mint maga mondja — Uzziá, Jotham, Achaz és Jehizkia Judeabeli királyok idejében, tehát a 7-dik században élt, megérve Izraelországának elpusztulását, tanácsával, lelkesítő szavaival sokképen hozzájárult Juda föntartásához.

A másik fele a 40-ik fejezettől a könyv végéig egy más, nem kevésbé nagy, nem kevésbé lelkesült proféta műve. Meglehet őt is Esaiásnak hívták, van is ily nevű a fogságból haza költözöttek közt. De látköre, életviszonyai s a nép, kihez szavát intézi, egészen különbözök az első Ésaiási proféciától. Idézek belőle néhány részletet:

Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet,

Igy szól Istenetek.

Jerusálem szívéhez szóljatok, mondjátok el neki:

„Szolgálatának ideje betölt, megbünhődte vétjét,
Kétszeresen lakolt büneiért, az örökkévaló kezéből.“

Hallik a szózat:

Készítsétek az örökkévaló utját a püsztaban,

Egyengessétek Istenünk ösvényét a sivatagban.

Emelkedjék ki minden völgy, a hegy, halom pedig szálljon alá;

Rónává legyen a domb, síkká a bérc,

Hadd tűnjék föl az örökkévaló dicsősége,

Hadd lássa meg minden élő, hogy az örökkévaló ajka szól.

Fel! magos hegyre szállj Sion örömhírnöke,

Fel! zendítsd meg hangodat Jerusálem örömhírnöke,

Fel! ne félj, kiáltsd Juda városainak:

Itt van Istenetek, itt van Urunk, az örökkévaló nagy hatalommal jő.

Esaiás 40. 1—4, 9—10.

Megtette az örökkévaló.

Derüljetekek egek s ott lent te föld örvendj,
 Zendüljön az erdő s valamenyi fája,
 Mert megváltotta az örökkévaló Jákóbot,
 Megdicsőíté magát Izraelben.

Igy szól örökkévalód, formálód, megváltód anyádnak
 méhétől:

„Én magam feszitem ki az egeket,

„Én magam terjesztém ki a földet,

„Én hiúsítom meg a csalók jeleit, s eszét veszitem a
 varázslóknak;

„Én szégyenitem meg a bölceket, balgataggá tevém
 tudományokat;

„Szolgám szavát én töltöm be; küldöttem dolgát elvégezem;

„Jerusálemnek én mondtam: „népesülj meg!“

„S a Juda városinak, hogy épüljenek meg, romjait
 helyrehozom.

„Én mondtam a lapálynak: apadj ki, s kiszáritom vizeit;

„Én mondám Cyrusnak ezt: pásztorom, s véghezviszi
 akaratom;

„Én mondtam Jérusálemnek: Épülj meg, s a templom
 megalapittassék.

Ésaiás 44. ₂₃ -- ₂₈.

Menjetek ki Babylonból, fussatok a khaldoktól,

Örömhangján jelentsétek, hallassátok ezt,

A világ-vége hangozza vissza, mondjátok:

„Megváltotta az örökkévaló szolgáját Jákóbot.“

A pusztákon, hol átviszi őket, nem szomjuhoznak,

A sziklából fakaszt vizet nekik, megvágja a szirtet, s víz
 fakad számokra.

Ésaiás: 48. ₂₀ — ₂₁.

Csak enyi is, amit idéztem meggyőzi az olvasót arról, hogy a profétziában egy a fogság alatt, s a hazaköltözés idejében élt próféta művével van dolgunk. Azonban nem ezen olcsó nyereményre céloztam a részletek idézésével. Azon tü-neményt akartam általa is megfoghatóbbá tenni, az ő lelkesé-

désének tüznél kívántam megvilágítani azon páratlan világ-történelmi eseményt, melyet a zsidóság most végrehajtott. Haza menni! hiszem édes gondolat a fáradt bujdosónak ki ott-hon meleg tüzhelyt, családi életet, rokonszenves anyanyelvét talál; haza menni, elhagyni mostani tanyáját annak, kit inséges vidékre, nyomasztó körülményeknek vetett végzete, ki ha egyebet nem is, de termékenyebb vidéket, árnyas ligeteket, buja mezőséget remél a cserében találni. Felkeresni a régi hazát egy népnek kit most ellenség üldöz, amott pedig a külrészek ellen biztosabb óvhelyet remél! Igen mind ez érthető. De elhagyni a zsidó népnek az Eufrát völgyét e földi édent, hol 50 esztendőnél többet élt, a nép nagy részének szülőföldét, s az itt szülöttek apáinak sirhalmát s elbujdokolni egy oly hazába, melyet a Holt tenger kietlen vidéke határol, melyet Arábia homokos szele süvölt végig, melynek nagy része terméketlen szikla, melynek emlékeiből az apák szenvedése, örök háborgattatás tünt elő, — melyet barátságos testvér kebel helyett remélhetőleg idegen, gyűlevész, prédán kapkodó népre fog találni, oly feladat, minőre magos eszmékérti lelkesedés tüze készíti az embert.

A zsidóság szent eszméje, a megáldó s megboszuló egy Istennel való szövetségnek gondolata tisztább fényben történetük egész folyamán soha, olyanban tán még egyszer a Mak-kabi forradalom alkalmával jelentkezett. Az a 42 ezer zsidó, ki Cyrus engedélyére Babylóniát elhagyni, Jerusálemet és templomát visszafoglalva, újra megépíteni, egy ország félszázadon át üresen hagyott történetének fonalát újra felvenni kész: mind meg anyi hős. Jól van! a fogság előtti 4 század küzdelmei kiirthatának apáik szivéből minden félrehuzó gondolatot! Abrahám, Izsák és Jákób istene, érenél erősebben beirható magát hajdan konok elméikbe! A próféta-ság nyomról nyomra haladó, minden élet körülményt az egy-isten világánál elolt-hatlan fényel feltüntető, a mai napig minden kebelre áldáso-san ható munkája megigazíthatá e népet, rávezetheté az utra, melyen előtte senki sem járt! A borzasztó háboru, az ezt fel-váltó fogság szétszórható a polyvát, minden könnyen érző, gon-

dolkozó elemét e népnek, s a tiszta szemet a megpróbáltatások tüzen átment sarjat, a próféták reményét konzerválta csupán! Meglehetett tehát minden előzmény az ígért földének visszafoglalására, érthető a zsidóság visszaköltözése: mindezek mellett nem szünik meg e tény világtörténetünk kiemelkedő, egyetlen pontja lenni, mert e részletek egy eszmének áltak szolgálatában, s a 42 ezer hazaköltöző egy közös gondolatnak volt hordozója. Még az 536-dik évben elköltözött a zsidóság egyrésze, s megérkezett Jerúsálembe.

E ténynyel a próféta célját érte. Emlékezni fog az olvasó, hogy a próféta feladatát az isten tisztelete igaz módjának fölkeresése, megállapításában találtuk. A Salamon utáni időkben, amint a kis ország két részre szakadt Juda és Izrael országra, az egy Isten, a nemzeti örökkévaló hite már átment a zsidóság életébe. Ez alapon állíták fel a királyságot, iniciálták a theokráciát vagyis azon alkotmány formát, melyben a láthatlan isten vezérel egy népet fölkent képviselője által. Oly gondolat, oly intézmény volt ez, melyhez a nagy tömeg sem elkészülve nem volt, sem logikai következményeit be nem láthatá. Korábbi érzéki felfogások istenről, ennek az emberek dolgainak intézéséről, az a sémi polytheismus sokkal inkább emlékeztetőkben, hogy úgy mondjam, vérökben volt, semhogy reakciótól ne kellett volna tartani, ha beütött, méltányolnunk ne kellene. E sémi polytheismus reakciója okozta az ország két felé válását. Ugyancsak ennek küzdelme a tiszta monotheismussal az, mi a zsidók történelmét a Baby-loniai korszakig betölti, e küzdelemnek hősei, vitézei, irányadói a próféták. A próféta, az isten akaratának kibeszélője; hirdetései nem anyira a jövőre irányulnak, mint a nép jelen állapotának megigazítására, az isten felfogása, imádása, az erkölcsös élet legjobb módjának kijelölése által. Mivel pedig mindez az ország valamennyi érdekével legszorosabb összefüggésben van, lettek a próféták a nép valódi tanítói, a nemzeti politika vezérei, irányadói. — Mikor pedig a nép elérte azon fokot, melyen istennek a zsidósággal való szövetsége a leg-tisztább szellemibb állapotban van felfogva és átérzve, mi-

ként ez a Babylóniai fogság alatt történt a prófétaság feladata határát éri. — Valóban a Babyloni fogság után a prófétaság megszűnik tényező szerepet vinni. Utolsó nagy prófétája, az az Ismeretlen, ki Esaiás 40—66-ik fejezeteit írta, ki Babylomból haza kísérte a népet az Ó-Ujhazába s jövőbe tekintő átható szellemével az eddig elért eredményeket még tovább vinni, fejleszteni hajlandó: nem talál többé viszhangra a népnél.

III.

A hazaköltözéssel új korszak nyílik meg a zsidóság életében, s e korszak vezérelve az örökkévaló iránti teljes hűség lett. Sok másként ütött ugyan ki a történetek folyamán mint a haza költöző lelkesült csoportja várta, sok remény megbukott, sok várakozás meghiusult, de a vezérelv: a Jehova iránt való hűség a szó vagy talán a betű szoros értelmében teljességre ment. A zsidóság e korszak alatt is betöltte hivatását. — Bár történelme nem lesz oly zajos, oly fényes mint a prófétaik korszakban; tán az első tekintetre az egész új korszak hanyatlásnak tetszik, de a ki magosabb szempontból itéli meg ez eseményeket, észreveendi a fokozatot, mely a zsidóságot fokról fokra a keresztyénséghez mind közelebb hozá.

Említettük, hogy a próféták hitőket vesztvén, saját kortársaikban Izrael eljövendő új nemzedékéhez csatolták legszentebb eszméik beteljesülését. Nyíltan azt várták, hogy majd a jövendők egy Dávidhoz hasonló nagy fija, ki szivben és erkölcsökben nemesebb nemzedéket fog találni, álland az ügy élére, s fogja helyreállítani az örökkévaló szövetséget áldásos következményeivel.

A hazaköltözők ez új nemzedéknek tartották magukat. A szószerinti értelemben vett Dávidi fő sem hiányzott, ott volt velök a nagy királylyal egyenes ágon rokonságban álló utód Zerubabel. E férfit már Khaldeában nevezetes helyet foglalhatott el a zsidóság közt. Cyrus legalább öt tiszteli meg a tirsátasággal, s így Perzsarésről is a zsidóság fejévé teszi. Neki adja át a Jerusálemből a Khaldok által elrablott templomi edényeket, szabadalmat Jerusálem és vidéke elfoglalására,

a város és templom felépítésére. Mellette találjuk még, mint a hazaköltözők második vezetőjét az Aronita s közelebb Szádok családból származó papi egyént: Jozsuát. E két férfinak bizonyára nagy érdeme volt a nemzet ujjászületésében. Velök mint Aggeus az agg próféta, ki még látta Salamon templomát, átélte a fogságot s tanuja volt az új templom megépítésének. Velök kellett lenni a nagy Ismeretlenek az Ésaia 40—66-ik rész szerzőjének bár a Kronika író az ő működéséről semmi nyomott sem hagyott irva számunkra. Feltűnő ez azért, mert különben ritka gonddal jegyzi föl a hazaköltözők család neveit is. Tán a kellettnél is magosabb röptűnek, erősebb reformernek ismerheté, mint a menyire a népnek szükségé volt, innen ered iránta a szándékkolt feledékenység. Kövessük azonban az események folyamát.

Első gondja a hazaérkező népnek oltárkészítésben, s az 50 év óta nem látott áldozati tűz meggyújtásában állt. Hogy ezt a város és környékének birtokba vétele, a város és templom építésének megkezdése követték: igen természetes dolog volt. Alig lépett azonban a nép lelkesült eszméből a reális életbe, alig kezdé meg új életét, — tán épen ebből lesz magyarázható, hogy oly botlást követ el, melynek keserű gyümölcseit hosszú századokon keresztül megérezé.

A hajdani Izrael országának lakosai, a Samariabeliek ugyanis alig hogy hirt vesznek a zsidótestvérek megérkezése, Judea megújulása s a templom építésének tervéről, az a szerencsés szerencsétlen gondolat ötlük eszükbe, hogy felszólítják a hazaérkezőket az egyesülésre, a templomnak közös erővel való megépítésére, mert — mint mondják — mi is a ti isteneteknek szolgálunk, mióta Assar-Haddon Assyr király bennünket ide telepített. Egyszerű, igaz őszinteség lehetett szavaikban. És mi történt? Az történt, hogy a származására, kiállott szenvedéseire, fogságára, ígéreteire, messiási reményeire büszke Judea megvető szavakkal utasítja vissza a békülésre nyújtott jobbat. „Nem tartozik rátok; a mi dolgunk a templom-építés; megépítjük azt mi magunk, amint a Perzsa király Cyrus jóváhagyta.“

Minél őszintébb volt a Samaritánusok ajánlata, annál bosszantóbb lehetett a vizsutasítás. Meg is bosszúlták magokat. A perzsa királyhoz követséget küldenek azon hirrel, hogy a Judeabeliek, kiket most haza bocsátottál, várost, templomot építenek. Nézd meg bár e nép régi történeteit s megtalálod, hogy mindig lázongó, pártütő volt királyai ellen, most is az a szándéka; tiltsd be nekik az építkezést. Cyrus betiltotta. Ez volt az első csalatkozása az új nemzetségnek, s s menyi fogja még majd követni. Kitünik, hogy Cyrus, a roppant Perzsa birodalom feje inkább gondolt arra, hogy a visszavonásnak okát megszüntesse, a panaszok elejét vegye, mint a kis zsidóság felvirágozására. A templom építés peres ok volt az Eufratán inneni vidék lakosai közt, visszavonja tehát régebbi engedélyét, sőt nyilván tovább megy, Zorubábelt megfosztja a tirsata-címtől. E férfiú szereplése alig van említve többször, s a mi e dologban végzetes volt az, hogy sem királyi, sem világi származású férfiú nem áll többé helyébe a nép élére, sőt a nép vallásos s így tisztán nemzeti belügyei mindinkább a második fél, a papok kezébe megy át. — Megérdemli e tárgy, hogy néhány percig lekösse figyelmünket.

Már a királyság felállításánál érezhetővé vált az az inkonzekvenzia, mit a zsidóság nemzeti alkotmányában e tényleg létesített. Az első király Saul, a történetiró egyszerű s őszinte vallomása nyomán nem azért bukik meg, mert szerencsétlen volt, mert a Filizteusok ellen háborut vesztett, hanem azért mert Sámuel meghagyása ellenére személyesen áldozott az örökkévalónak. — E felfogásból kitünik az, hogy a nép a nemzeti egységet tényleg létesítő királyokat a kultus személyes vezetéséből kizárni akarta. Vagyis két oly hatalomnak vetette meg esiráját, mely egymással állandó küzdelemben volt, egyik a másik rovására terjeszkedhetett, mindaddig, míg idegen okok az egyiket meg nem semmisítik, vagy mindkét hatalmat egy személyre nem ruházzák. E két hatalom: a világi és az erkölcsi hatalom; küzdelmeik eléggé ismeretesek mind napjainkig. A Babiloniából hazaköltöző nép igaz, hogy

hazát talált; de e haza idegen, s mint kitűnt távolról sem jóindulatu nagy birodalomnak volt függeléke, s mint ilyen állandón idegen egyének által kormányoztatott. A Perzsa kormányzó székhelye Samaria volt, a mellett Jeruzsalem-ben is tartózkodott perzsa őrség: úgy működtek tehát össze a körülmények, hogy nemzeti világi főre, a mint nem volt szükség, azt fentartani nem is lehetett tovább. Különben pedig a hazaköltöző nép vallásos eszméit ohajtván konzerválni, mi természetesebb, minthogy közvetlen bel-, vagy a mi mindegy, vallásos ügyei rendezését a papokra illetőleg a főpapra bizta.

Dávid korszakában a főpapi intézmény még nem állott fönn. Fokenként képződött az ki a babyloniai fogság előtti időben örökölhetővé vált, időnként mind több-több befolyást, hatalmat ragadván magához, míg végre minden közhatalmat a nép beléletében absorbealt.

A templom építés tehát félben szakadt. Hasztalan folyamodtak a zsidók Cyrushoz, valamint két utódához, nem lelték meghallgattatást. Sőt Kambyzes idejében, ki apja hódításait folytotta s Egyiptomot igazta le, az épen útban eső Judeának, valamint a szomszédos tartományoknak sokat kellett szenvedniök. E szenvedéseknek más oldalról Judeára nézve az a szerencsés hatása lett, hogy a féltékeny kis törzsek: Samaria, Edom, Ammon s az arab nabateusok torzsalkodása egy időre elnémitatott, nem háborgathaták Judeát ujonnan szerzett birtokában. Közös ura volt valamenyinek, ki nekik csöndet akart s tudott parancsolni. Csak Kambyzes halála s az Álsmerdis trónról letaszittatása után I. Darius idejében fordulnak kedvezőbbre a Judabeliek dolgai. E fejedelem Perzsiának második megalapítója lett, s igazságossága kitűnő tulajdonaiért az ó-világ történészei által egyhangulag magasztaltatik. Ő engedi meg a zsidóknak a templom építését, mit korszámlálásunk előtt 516-dik évben bevégeznek, s „nagy örömmel ülik meg az Istenházának felavattatását. Száz tulkot, kétszáz kost, négyszáz juhot s tizenkét kecskebakot áldoznak az izrael törzseinek számához képest. Aztán osztályozzák a papokat, és

lévitákat a templomi szolgálatra Mózes törvényének értelmé szerint. Annakutána megülik a páskát“ Esdras 6₁₆—₁₉. Az öregek, kik még látták Salamon templomának diésőségét, sirva fakadnak az új templom kisszerüségén, de a nép örömrivalgása elfojtja siralmaikat.

Az 5-dik század végére ezekszerint a polgárirend határozott alakot öltött az új hazában. Ennek központjára a templom lett az egyedüli, mit régi institúcióik közül fölláthatának. A 12 törzsről való beszéd csak hagyományos szólás-mód volt; fejedelmeik eltűntek, városuk védtelen állapotban, jobbról balról vetélkedő apró törzsektől voltak körülveve; adót, katonát idegen nagyhatalomnak fizettek: egyedüli horgonyuk az örökkévalóban vetett hit, biztosítékuk a templom s ennek hivatalos örei a papok, élükön a főpappal valának. A hazaköltözöttek nagy része a vidéken települt meg, hol élelmét a földművelésben találá meg s köztük és idegen szomszédjaik közt barátságosabb viszony kezdett lábra kapni, amit a békés földművelés rendszerint magával hoz. Összeházasodások történnék, a származásra való büszkeség minden újabb vegyes házassággal alább száll, fél zsidó családok jönnek létre s így a kétes eredetű Samaritánusok közül többen kezdenek Jerusalelem felé gravitálni. Ők épugy fölmennek Jerusalemba az ünnepekre, mint a tiszta Judeabeliek, áldozataik, egyéb forgalomba hozott vagyonuk nem volt megvetendő dolog a szegény Jerusalembeliek, kivált papjaik előtt.

E békés átalakulás talán el is mossa a merev korlátokat az új Jerusalemba s a többé kevésbé rokon törzsek közt, ha egy dolog közbe nem jő, mi annak gátot vet.

Babyloniában az első hazaköltözés alkalmával jelentékeny számú zsidóság maradt. Visszamaradásuk oka bizonyára nem az volt, mintha zsidó eredetüket, hitüket megtagadták volna. Sokkal tisztább alakot s erősebb közszellemet fejtett ki köztük a fogság, semhogy az idegen vallás, idegen szellem felé való hajlást csak föl is tehetnők az ott maradtokról. Valószínűbb, hogy a babyloniai kedvezőbb életmóddal nem volt kedvök szakítani, anyival kevésbé, mert jól láthaták a ke-

vésbé fanatikusok, hogy az új hazában hasztalan remélik a messiási boldog országot. Tudták, hogy a Perzsa uralom az ő kedvükért nem fogja megtagadni magát, őt leigázni pedig semmi kilátás sem lehetett. Vallásos szükségleteiket pedig a Babyloniában első ízben alakult zsinagógákban kielégíthették, a keresztyén kultus típusát találhatjuk az ő irat magyarázataikban, imáik, sőt énekeikben. Akadhattak köztük többen olyanok, mint a nagy ismeretlen, ki úgy gondolkozott az Isten felől: „A meny az én székem, s a föld lábaimnak zsámolya: miféle házat építhetnétek nekem és hol volna az én nyughelyem?” Esaias 66. 1. Tán az áldozati vért és füstöt nem is találták már méltónak Istenükhöz; meglehet, úgy gondolkoztak, hogy Isten nem csak Jerusalemben Istenök, hanem másutt is, mindenütt, hol igaz szívvél közelitnek felé. És ha így gondolkoztak, ez bizonyára nem válik szégyenükre. Azt megtették, hogy az írásokat a legkomolyabb tanulmány alá vették. A babyloniai zsidóság még a keresztyén korszakban is híres volt biblia magyarázati iskolájáért. Időnként pedig egyes rajokat bocsátottak ki keblökből az új haza erősítésére. Minden tisztább felfogásuk mellett jól érezheték, hogy Jerusalemben a hagyományok, az ősök szent földje; tudták, hogy az ígéretek ahoz vannak kötve. Összeköttetésüket tehát a szent földdel nem tagadták meg. Már a kiköltözőket ellátták vagyonukkal, s amint a templom megépült, annak javára évről-évre adományt küldhetének.

A 4-dik század közepén egy ily Babyloniából átköltöző sereg jött Jerusalemben. A sereg élén egy Aronita, s szintén Szádok családjából való pap állt: Esdrás a szofér vagy írástudó. E férfit az, ki az Új-Jerusalemben törvényszerű konzerválása érdekében a legtöbbet tett. Az ő nevével nevezett ó-szövetségi könyvben körülményesen elő van adva, hogy Artaxerxes király kegyét megnyerte, s ez őt nyílt királyi levéllel látja el, melyben a Jerusalemben való szabad működésén felül a Perzsa helytartónak meg van hagyva, hogy a jerusalemben való szentélyre szükséges pénzeket a királyi kincstárból fődözze. Esdrás hazamenetele a 459-dik évre te-

hető. Munkásságának főbb pontjai pedig a következők valának. Legnevezetesebb a vegyes házasságok elleni eljárása volt. Szomoruan tapasztalja, hogy nem csak a vidéken, de Jerusalemben, sőt magában a főpapi családban is fordultak elő vegyes házasságok. Összehívatta az egész népet, megmagyarázza a törvényt, s felhívja őket, hogy a visszaélésnek vessenek véget. Összeírják erre mindazok nevét, kik vegyes házasságban találtak, s elrendelik, hogy mindenki elbocsássa idegen származásu nejét vagy férjét. A legnagyobb rész úgy látszik engedelmeskedik, a kis rész pedig, ki elválni nem akart, végleg elhagyja Judeát s szomszédos rokonok földén települ meg. Mindegy! amit számban veszített a nép, megnyerte erkölcsi beleröben. Teljesen megtisztult nép üli meg Esdrás vezetése alatt a páskát. Az idegeneket, például a perzsa katonaságot, s esetleg más Jerusalemben tartózkodókat legfőlebb a templom kül tornácaiba bocsátják. A későbbi időkben mind nagyobb szerepet visz az idegenek tornáca; kezdete igen nagy valószínűséggel a mondott Esdrási reform munkálat idejére tehető. Ugyancsak Esdrás erélyes munkássága létesíté a teljes törvényszerű életet. A kultus legkisebb részlete a törvények értelmében rendeztetett be. Leviták, papok aként állítottak helyökre, miként ez „Mózes törvényében megvan írva. Gondoskodott a mellett Esdrás arról, hogy az irások magyarázata állandósíttassék. A jerusalemi irás magyarázó, a Jodea, Mébin elnevezések, illetőleg foglalkozás Esdrás munkásságának köszönhető,“ s ugyancsak ez iskolának az ó-szövetség szentírás egyes könyveinek összeállítása.

Esdrással egy időben élt s működött Judeában egy, hasonlóan külföldi eredetű, de zsidó származásu egyén, Artaxerxesnek s még inkább nejének kedvence Nehemiás. E két férfi munkássága összehatott, hogy Judea valamint beleröben, úgy külre, a szomszédos kis törzsek ellenében tekintélyesebb állapotba jusson. A krónika író hosszan foglalkozik Nehemiás munkálkodásának leírásával, melyből mi anyit tartunk szükségesnek kiemelni, hogy a mint a királytól engedélyt nyert Judeába való menetelre, csakhamar megérkezik

Jerusálemben s első feladatának a város falainak megépítését tűzi ki. A királyi engedély birtokában volt, a népet ez eszmére fogékonyak találta s több bel- valamint külbajok után, a féltékeny törzsek örökös háborgatásai közepett a munkát be is végézik. Nehemiás egy másik teendője Jerusalem benépesítése volt, hogy így annál erősebb védelmi állapotba hozhassa azt. A vidékről többeket betelepített. Nem kevesebb fogékonytságot tanusított az Esdrás féle eszmék szigorú keresztülvitele iránt. A főpapi családot, ki a templom melléktermeibe költözött, a krónika író szerint, Nehemiás kiüzi, mert nem való, hogy az örökkévalóval egy föld alatt lakják valaki, legyen az bár a főpap. Az ünnepek szigorú megtartása, általában a törvényszerű élet megtartása ép annyira szívében feküdt, mint nagy kortársának Esdrásnak. Egyikök halála idejéről sincs tudomásunk. A későbbi kor, mely előtt a szomorú Perzsa korszak kiemelkedő férfiai éppen Esdrás és Nehemiás valának, majd összezavarja őket, majd munkásságuk idejét Zerubabellal egy időre viszik vissza. Maga e téveteg hagyomány eléggé jelzi, hogy a hosszú dicstelen éveknek kizárólag ők valának azon férfiai, kik népök keblében viszhangra találtak, s a szerencsétlenség változásai közt maradandót birtak létesíteni Izraelben.

Esdrás, Nehemiás működése után évek hosszú sora telik el míg Juda helyzetében változás történik. Perzsia néhány egyptomi hadviselést leszámítva, mely a szomszédság miatt Judeát is érinté, nyugton bír s tartá az „Eufráden tül“ tartományt. A Xerxes és Artaxerxesek hosszú sora alatt, kiknek neve valamint munkálkodása elmosódik, a zsidó emlékezetben volt elég idejük hozzászokni szerencsétlen viszonyaikhoz, s mint kinek akarata, képzelete, külre ható munkássága gátolva van egész pedanteriával bele élni magát kedvenc eszméibe.

Ezek a kedvenc, nemzeti eszmék már készen, írásba voltak foglalva. „Sok tanítványt gyűjtsetek s vonjak sövényt a törvény körül“ hangzik egy ős, a perzsa korszakra visszavihető elv. Törvény volt a családi életre, a közegekre, az állami háztartásra. Igaz, hogy e törvény oly idő sugalmi alatt

érlelődött meg, mikor még zsidó király parancsolt az ígéret földén s a próféták szabad szelleme adott irányt az örökkévaló tisztelete meghatározásának, de arravalók voltak Esdrás írás-magyarázói, hogy a mostani változott viszonyokhoz hosszú glossaikkal alkalmazzák a rebellisnek látszó pontokat, a támadt hézagokat pedig mesterséges fogásaikkal betöltésék.

Az ország régi institutiói közül az egy templom s ennek szolgálatában álló papság maradt meg sértetlenül. Mivel pedig az örökkévalóval való szövetség eszméje épen benne talált pregnans kifejezést, egész erővel erre veté magát a zsidó élet. A papság a perzsa korszak alatt fejlődött ki azzá a hatalommá, minőnek a későbbi időkben, Jézus életében is találjuk, mint tengely körül, körülé forgott a népelete, minden eszméi, ígérete, vágyai és reményeivel. Azok a Sadduceusok, kik a Krisztusi időkben az ország csökönös konzervatívjeit képviselték, s egyuttal a zsidó főpapság s aristokrácia elemeit foglalták magokban, keletkezésüket a Szádok származásu Józsuá és Esdrásnak, illetőleg az általok létesített új iránynak tulajdoníthatják. A „Szádoki,“ mint párt elnevezés természetesen csak akkor jött forgalomba, mikor egy másik párt is keletkezett szemben ö vele. Ez utóbbira a Perzsa korszak alatt inkább csak a lehetőség volt meg, tényleg a mozgalmas Görög korszak alatt lép fel, miként lejjebb meg fogjuk említeni. Esdrás működésétől egész a 3-ik század utolsó negyedeig 330-ig az egész zsidó nemzet, illetőleg Judea Szádoki volt, erre utalta történetei fejleménye, vallásos törekvése.

A fogság utáni zsidóság e formalismusra való hajlását minden történeti könyvnel jobban bizonyítja két tény, melyet e korszakra vonatkozólag határozottsággal konstatalhatunk. — Egyik a profetismus kihalása. Miként föntebb láttuk a profetismusnak kiváló feladata az örökkévaló igaz tisztelete módjának megállapítása volt. E célját a királyok korszakában, s az erre bekövetkező fogság alatt elérte. Azon gazdag, a vallás erkölcsi életnek majd minden mozzanatára vonatkozó irodalomon kívül, melyet neveik alatt találunk, jó részben az ő munkásságokból, bizonyára az általok előidézett hatásból, habár

némi részben ellenséges tényezőkből eredett maga a törvénykönyv is, mely a fogság után végtekintélynek lett fölállítva. Hol pedig irott betű a döntő, hol a napról-napra nyilatkozó szellemi nyilatkozatok, az értelem fensőbbsege helyett mult idők bármily tökélyes szellemi terméke a végtekintély : vesz a szellemi rugékonyság, s az előhaladásnak, mely a körülmények számbavetésével történik, lényeges akadályt gördit. Az egykori nagy vezéreknek megállapodást parancsolt a zsidóság közszelleme, új helyzete. Mit sem vitatkozhatunk többé rajta, melyik lett volna jobb : a próféták haladása a nagy ismeretlen féle irányban, vagy elnémulások azért, hogy elért álláspontjukra a nép egésze fölemelkedjék. Ez utóbbi történt meg. Az a szegény Malakiás, a próféták utolsója, mikor a papságot dorgálja a törvény, a kötelesség áthágásáért, egyuttal oly eszménynek hódol, mely a prófétaóság sirját okozá.

A próféták elnémulásával szoros összeköttetésben van azon másik tény, hogy épen e korszaknak nem akadt a zsidó irodalomban krónikása. Az egyéni felfogásnak semmi érdeme sem levén, az irodalmi foglalkozás a multhoz, annak nagy eseményeihez tapadt, magyarázta a törvényt, vagy legfőlebb költői tárgyat keres s abban adott kifejezést örömeinek, bánatának és reményeinek. A törvénytisztelő zsidóság előtt anyira hasonlított egyik nap története a másikéhoz, hogy feljegyezni valót sem talált róla, sőt az emberi élet a törvényben egyszer benne foglaltatván, hiru dolog lett volna ugyanazt másodsor s mint fölteheték, rosszabbul megírni. Flavius Josephus, a mint a Perzsa korszak zsidó történetét megakarja írni, merő általánosságban marad. Mindenesetre nagyon jellemző ez esemény nélküli korszak a zsidóságra, mindenképpel pedig annak formalis multjára, mely a tett vágyat látszott elfojtani a nép kebelében.

A fogság példájára az új hazában is keletkeztek községként is összegyülekezési helyek, zsinagógák, melyekben a törvények olvasása és magyarázása állt napirenden. Ezen, a királyok korszakával szemben új institutio rendkívüli hatal-

mas tényezőnek fog bizonyulni a későbbi korszakok, maga a keresztyénség elterjedésében. Pál, mint tudjuk, térítő útjában először rendszeresen a diasporában élő zsidók zsinagógáját keresi föl, ott lelt legbiztosabb összeköttetést eszméi, s a fenálló tények közt. De a korszak alatt a zsinagógák is a Mózes törvénymagyarázás rabjai valának. Nem lesz talán érdektelen, sőt amenyiben apokalyptikus irodalmunkkal szoros összefüggésben van, okvetlen szükséges is e magyarázati eljárásnak egyik fajtát itt is fölemlítenem.

Bármily bőterjedelmű volt is nevezetesen a Pentateuch, nem lehetett várni, hogy az élet minden viszonyára utasítást foglaljon magában. Azt megint nem lehetett bevállani, hogy az örökkévaló szövetségének könyve fogyatkozásokkal legyen teljes. Benne van tehát minden a törvénykönyvben, csak ki kell tudni olvasni, vagyis különbséget kell tenni az irás nyilvános értelme közt, s azon titkos értelem közt, mely a tudósok (jodea, Mébin) előtt nyílik föl. De hát miként nyílik föl? A zsidó ábc-nek, melynek betüi számjegyeket is alkotnak, valamely megállapított rendszer szerinti fölforgatásával.

Ilyen volt az atbas. Ez a magyarázási mód azt teszi, hogy egy szóban a betüket föllehet cserélni azon betűkkel, melyek az abc-sorában nekik hátul, illetőleg elől megfelelnek. Az a-t a t-vel, a b-t az s-sel s így tovább. Innen ered maga az atbas elnevezés is. A fölcserélés által keletkezett új szó adja a titkos értelmet.

Tökélyesebbnek tartatott ennél az a másik magyarázat mód, mely a betűk számértékére van alapítva. Nevezetesen, ha egy szó betűit összeadom, s ez összegnek megfelelő más betűkkel egy új szót állítok elé, az új szó az előbbinek titkos értelmét adja. Megbotránkoztak például azon, hogy a Pentateuch szerint Mózesnek felesége egy kusit = aethiopiai nő volt. A kusit számjegyeinek értéke 736; kerestek e számnak megfelelő, de az előbbi szónál ildomosabb jelentőségű szót s megtalálták azt a jefat mare-ban, s azt állíták, hogy ez az utóbbi a titkos értelem, a mi aztán Mózesre nézve is elég hízogő volt, az új szó szép areut jelentvén. E magyarázati

módnak egy másik alakja is volt, melyre a Jelenések könyvében találunk példát. Ha fölteszem, valakire célozni akart egy író, kinek nevét bármi ok miatt el akarja hallgatni, akkor a névnek megfelelő számértéket jelenti ki. Az olvasó ugy is tudta, hol keresse a talány kulcsát. A Jelenések könyve 13. ^{18.} a vadállatról azt mondja, hogy annak a száma 666; az első olvasó hamar tisztában volt azzal, kit jelent a szám, mert ha Neron Kesar-t zsidó betűkkel leírta, a számokat összeadta, kijött a 666, tehát Neró császár.

Még tökéletesebb volt ennél az író és magyarázó modor, melynélfogva két egymással felelősséget kívánt szónak ne csak számértékére legyen tekintet, hanem arra is, hogy a felelőség anagramm-szerűleg történjék. Szintén a Jelenések könyvében találunk rá példát a titkos Harmageddonban, mely a zsidó Romal hagedolnak nemcsak anagramm-szerűleg, de számértékénél fogva is megfelel.

Mind e magyarázati mód, mely Kabala kötszó alatt, mi hagyományt jelent, a zsidó s keresztyén irodalomban is nagy elterjedésnek örvendett, a Perzsa korszakban vette eredetét. Ennek hatása alatt írható a szabadabb képzeletű Kohelet (predikátor) szerzője, hogy a végtelen sok könyvesinálás és elmeeröltetés: fárasztó, óvakodjál tőle fiam! Egy, életkedvében megtört, elesüggedt, sem remélni, sem hinni nem tudó nemzedék számára van az írva, azon nemzedékére, kit biztatni kell az élet örömeinek leszakítására. A koheletnél semmi sem jellemzi inkább, hova jutott a zsidóság holt formalizmusával.

De hát nincs-e kivétel az általános alól? Nem volt-e oly elem a zsidóságban, melynek a törvény betűjén kívül ne lett volna hinni, remélni valója? Bizonyára volt. Azokban a falusi zsinagógákban, melyek általában szintugy nagy kedvteléssel üzheték a törvény magyarázást, egy-egy kebel a proféták érzelmekben, nagy tettekben gazdag irodalmán is felmelegedhetett. Az az egyhangu, elnyomott élet, mely a zsidóság sorsául jutott, tán kételyt is gerjeszthetett a felől, hogy az örökévaló parancsolatinak megtartói számára csak ekkora boldogságot bírt volna készíteni. A haza költözők harmad, ne-

gyed ize tán gondolhatott is arra, hogy nem ők azon boldog sarjadékok, kire a proféták céloztak; talán nem is a nyom nélkül letünt Zerubabel a messiás, talán Jeremiás a 70 éves megváltás alatt nem is emberi hetven évet, hanem talán valami titkos értelmű, s mindenesetre hosszabb tartalmu időmenyiséget jóslt meg. Minden kegyességök, templom, törvények iránti tiszteletök mellett nagyobb, szebb hivatást is gondolhatának népöknek a kietlen Perzsa korszaknál; sőt ha tövishegyére vették a dolgot, kötelességök volt ilyesmire gondolni, mert az örökkévaló megígérte, hogy megszaportja nemzetöket, mint a tenger fövénye, s hogy urrá teszi őket a földön. — A következő időkben élénk nyomaira fogunk találni e gondolkodásnak; föltehető tehát, hogy csirái mindig megvoltak a népben, a Perzsa korszak alatt is.

Hogy a „törvény“ tiszteletén alapult Szádok-féle iránynyal szemben, pusztán s teljesen zsidó vallásos alapon a mondott reménykedő, vágyódó, határozatlan irány csirái a népben meglehettek, a dolog természeténél fogva érthető, s a későbbi idők tüneményei által bizonyosságot nyert. Ezen új irány képződésére, célzatainak kifejtése, gondolkodásának meghatározására a Perzsa érintkezés, a Perzsa vallás igen erős hatással volt.

Irán ragyogó napjával, áldásos oázaival, nagy termékenységével, másfelől a Káspi vidékről, valamint a Himalayoktól hirtelen aláereszkedő orkányaival, könnyen változó se miatt az egészségre káros befolyásu légkörével, ugyanesak közepén és délen terméketlen, szálló homok sivatagjaival: a természeti ellentéteket, a fényt és sötétet, a jót s rosztat mint ellentéteket vette észre, s örökitette meg vallásában. A fénynek és jónak istene a mindentudó Ur Ahura mazda, s a sötétségnek és gonosznak ellenkező szelleme az Angramainjus örök vitában vannak egymással a világkormányzásában. Mindkettőnek a segéd szellemek nagy csoportja áll szolgálatára, de — a felvétel szerint a fény s jó istene az örök küzdelem végén diadalt arat. E dualistikus nézet, a jó s rosz erkölcs mély megkülönböztetéséért; a jó s rosz szellemek, az antropomozfiz-

musra fogékony hajlamaikért, s végül az a komplikált számrendszer, melyben a perzsák isteneik s földi dolgaikat berendezve vélték, e számok iránt, miként mi is hivatkoztunk már rá, előszeretettel volt zsidóságra nagy hatással lőnek.

Az ó-szövetségi legifjabb hajtásu irodalomban e befolyás nyomai, melyet a Perzsa vallás gyakorolt a zsidóra élénken látszanak. Ez alatt áll már a felséges költészeti mű: Jób könyve. Nemcsak azért, mert a sátánt, a perzsa Angramanijus-t szerepelteti, valamint a jó istenének, az örökkévalónak fíjait, az angyalokat, hanem azon alapnézetért is, amelyért az egész könyv íratni látszott. Klasszikus zsidó felfogás szerint kár, csapás, szerencsétlenség isten kezéből származik, s éri a zsidót azon esetben, ha megszegte örökkévalójával a szövetséget. Minden szerencsétlenség oka tehát zsidó ösfelfogás szerint maga az ember. Ez ellen a fölvetel ellen van írva a Jób könyve, abból az emelkedett emberi szempontból, hogy a szerencse s szerencsétlenség az ember erkölcsi, vallásos magaviseletétől függetlenül is származhatik. — Előidézhethi magának a jó istenének, valamint az emberiségnek is roszakárója a fenekedő szellem, a sátán.

Mihelyt pedig a perzsa befolyás éreztetni kezdé hatását, nehéz dolog lett volna kiszabni hatásának mértékét. Tiszta monotheismusát nem adta fel a zsidó az igaz soha; a sátánt mindig úgy rajzolja, mint aki maga is az örökkévaló hatalmában van; de lényeges szerepet juttatott neki azon csapásokért, melyeket a nemzetnek át kellett szenvedni. Átvette hasonlókép az Isten szolgálatában álló jó szellemeket, a Malakh Jahve, a Bnéi Elohim jobbára Perzsa fogalom utánzata, ilyen a Mikal őrangyal kiről Dániel könyve emlékezik, s a többi főangyalok, említette a többi apokalyptikus iratokban, sőt a zsidóságra jobb napokat hozni ígért profétai jövendölések nagy személyét a Messiást is ilyen a felhőkből leszálló, Istennel közelebbi összeköttetésben álló személynek gondolta.

Soká tartott, míg e zavaros s oly különböző kutfökből eredő befolyásokat a zsidóság teljesen felfogni, megemészteni tudta, hogy az mint határozott formák közt mozgó irodalmi

mű kifejezést is nyerhetett. De a forrongás, az eszmék és gondolatok láza, mihelyt a szikra bedobott, s a gyuananyag fogékony volt, egyre terjedt, mikor végre kifejezést is talált.

Ezen alapvonásaiban határozottan zsidó, de főpontján idegen, s kivált perzsa gondolkodással saturált irodalom lesz már a mi apokalyptikus irodalmunk.

(Vége követk.)

Bokor József.

II.

Hitvédelmi alaptételek, békülékeny irányzattal.

I.

A keresztyén theologus apologetico-irenicus munkásságánál nem lehet sem az objectiv, sem a subjektiv kiindulási pont más, mint olyan, a mely a határozottan keresztyén kijelentésben való hitben gyökerezik; más szavakkal, nem lehet más, mint az élő supranaturalis alapelv, szorosabban meghatározva, kifejtve és az idő pillanati követelményei szerint alkalmazva.

II.

Azon kérdésre, ha az evangéliomi keresztyénség védelmezésénél és magasztalásánál az ugynevezett külső (történeti), vagy pedig a belső (ethico-psychologiai) bizonyítéknak kell-e az első helyet elfoglalni, lehetetlen egy határozott és állandó szabályban adni feleletet. Itt minden, részint a megtámadás módjától, részint a védelmezők egyéniségétől függ. Mindenesetre a történeti üdv kijelentés supranaturalis jellege mellett a mindenek felett szent erkölcsi jelleg előtérbe állítandó. Egy apologetikai vagy irenikus törekvés sem alkalmazható soha jó eredménnyel, hol az ellenfélnél az erkölcs-vallásos érintkezéspont teljesen hiányzik. Mert hiszen a kijelentett igazság megismertetésére nézve az alapot mégis csak az ember erkölcs-vallásos lehetékében (előderőjében) kell keresni.

III.

A mit az ellenpárt velünk együtt igazság gyanánt ismer el, legyen az sok vagy kevés, az nyújtja a további munkálatokra nézve a legjobb kiindulási pontot, a mely munkálatok alkalmával nemcsak a még meg nem támadott tér fedezendő gondosan, hanem a menyire lehetséges folyvást új tért is kell újra megújra hatalmunkba keríteni. A mi még megtámadtatik, annak legjobb védelmezési ajánlhatósága legközelebből abban található, hogy kimutatjuk elválaszthatlan összefüggését azzal, a mi már átengedett.

IV.

Az apró részekre osztó (atomistikus) Kriticismus „divide et impera“ elvével szemben mindenekelőtt az erkölcsi összes benyomásnak a gyakran elszórt és különválasztott (izolált) harcierők tapintatteljes csoportosítása (combinatio) általi fölébresztése és erősítése a főteendő.

V.

Minden olyan állítást, a melyet jó eredménnyel akar az ember megtámadni, a menyire lehetséges, legvégső következményére kell visszavinni, még pedig különösen összefüggésben az Isten fogalommal. Óvakodni kell ellenben az embernek azon veszélyes törekvéstől, hogy igen sokat, főleg pedig, hogy oly valamit bizonyítson be, a mi a dolog természeténél fogva tulajdonképi bizonyításra alkalmatlan.

VI.

Az embernek szabadságában áll szövetségeseit azon táborban is keresni, a melytől az ellenpárt kölcsönzi fegyvereit, de sohasem szabad a szövetségest utmutatónak s még kevésbé vezénylő parancsnoknak választani.

VII.

Az ember üzze a kritikát legelőször a naturalistikus elfogult kritikán és a civódást kereső (eristikus) dialektika zófisháival szemben fektessen folyvást több és több súlyt a szellemi élettapasztalás elvitázhatlan tényeire.

VIII.

Az igazi apologetának szabadelvü (liberalis) de nem féktelen szabad (liberalistikus); észszerü (rationalis), de nem rationalistikus; humanus, de nem humanitaristikus; türelmes, (tolerans), de nem közönyös (indifferens); békés szellemü (irenikus), de nem synkretistikus érzülettel kell birnia és munkához látnia. De ezt csak akkor teheti, ha nemcsak ő maga az Igazság és a Szabadság szolgálatában áll, hanem e kettő valósággal benne él. „Um zu wissen was man preisgeben kann muss man wissen, was man besitzt.“ (Tholuck).

IX.

A keresztyén hit leghevesebb megtámadtatásával szemben sem szabad soha az apologetikának és irenikának a maga keresztyén — reményteljes jellegét megtagadni, de másfelől ovakodnia kell minden vérmes reményektől (sangvinikus illuziók). Nem Optimizmusban nem Pessimizmusban hanem a szent írásban foglalt Isten szavának szilárd alapjára épített keresztyén idealizmusban van és marad állandóan mindakettőnek hatalma és lételve.

X.

Az apologetika akkor áll munkássága határán, midőn a keresztyén igazságot illetőleg általában vagy annak egyes különálló részeit illetőleg kimutatta, hogy a hit észszerü, a hitetlenség észszerütlen; az irenika pedig akkor, midőn az igazság megtámadóitól a harc tovább folytattatására minden lényeges vagy látszó alapot elhódított. A többit — a meggyőzés és békehelyreállítás tulajdonképi feladatát — mind a kettő reá kell hogy bizza egyre, ki utánuk jö, és a ki erősebb mint ők, de egyszersmind erősebb minden ellenségeiknél is.

XI.

Minden reformátori törekvés végcéljának, ugy a tan mint az élet terén, nem annak kell tenni, hogy a keresztyén-ség modernizáltassék, hanem, hogy a korszellem keresztyénné tétessék.

XII.

Az egyház minden igazi reformálása előbb vagy utóbb a theologia reformációjával jár együtt és ép így megfordítva. Azonban szabályszerint mégis nem az elsőt kell az utolsótól, hanem az utolsót az elsőtől várni. Kétséget nem szenved, hogy az élet nem kis mértékben határoztatik meg a tan által, de végre is az igazi tan csak az új életből születik. A mily mértékben a Krisztus egyháza mindinkább egy *Ecclesia fidelium*, annál bizonyosabban fogja a theologia, egy *Theologia regeneratorum et viatorum* (felfelé) jellegét mutatni.

XIII.

Az egyház és tudomány megújítása (*renovatio*) rendesen csak egy döntő *Krisis* (szakadás) után jö létre, melynek elhalasztása vagy kikerülése a szenvedőt mindenestre a *phtisis* (elpusztulás) még sokkal nagyobb veszélyének tenné ki. Ennélfogva irenikusnak lenni az evangélikus theologusra nézve megbecsülhetlen, de nem föltétlen, sokkal kevésbé legfőbb dicsőség. Nem a minden áron való béke, hanem a minden ellenség ellen való harcolás által éretik el a reformátori elv teljes diadala.

XIV.

A leggonoszabb ellenség, melynek a tizenkilencedik század reformátori szelleme ellene kell hogy álljon, nem az Álpok tulsó oldalán keresendő. Eljö az óra nem sokára, és már itt van, hogy legalább a tudomány terén és rögtön reá az egyházen is, (??) teljesedésbe fog menni azon jóslat, a melyet e század hitetlenségének legnagyobb apostola már harminckét évvel ezelőtt kimondott*) „Der Gegensatz des Katholicismus und Protestantismus, so tiefe Wurzeln er auch in der Verschiedenheit der Volkscharaktere und Staatsformen haben mag, ist aus dem Gebiete der Wissenschaft zur gänzlichen Bedeutungslosigkeit zusammengeschwunden. Auf wissenschaftlichen Boden steht heutzutage der orthodox-protestantische

*) Strausz, Glaubenslehre, I. köt. VI. lapon.

Theologe dem rechtgläubigen Katholischen ungleich näher, als dem Rationalisten oder gar dem speculativen Theologen seiner eigenen Confession. Wo um Autonomie oder Heteronomie des Geistes gestritten wird, da kann die Nachfrage, ob das Princip dieser Heteronomie die Kirche oder die Schrift sein sollte, nur ein schwaches Interesse erregen.“ Nem kizárólag, de mindenekelőtt saját kebelében kell hogy keresse az evangélikus egyház és theologia a maga ellenségeit, a melyek őket ma megtámadják, és ép így legelőször a maga készletéből kell hogy vegye mindakettő azon fegyvereket a melyeket e harcban használniok kell.

XV.

Azon ellenségek, a melyek ma az egyház és theologia reformálásának leginkább utában állnak, egyfelől a modern Naturalismus, másfelől a holt Orthodoxyismus.

XVI.

A modern naturalismus nemesak a maga eredményeiben, hanem a maga alapelveiben is kibékíthetlen harcban van minden reformatori törekvéssel, a mely a maga legméjjebb alapjában erkölcsi. Az egyház és theológia állapotának a kor követelményei szerinti újraalkotása csupán egy magát mindig nemesítő Supranaturalismus alapján várható.

XVII.

Supranaturalis-ellenes tagadása egy olyan Istennek, ki föltétlen Ur a maga teremtésében, és a ki a maga Üdv kijelentését, melyet egy bűnös világnak tett, csodákkal kísérte és pecsételte meg, sem nem vallásos, sem nem keresztyén, sem nem valódi protestáns, hanem inkább gyökeres szétrombolása azon alapnak, a melyre Vallás, Keresztyénség és Protestantizmus építve vannak.

XVIII.

A minden dogmával szemben való közönyösség, a mi sokokra nézve, sovány Cred o-juk főcikke lett, nem tekinthető

a Protestantismus szellemének természetes fejlődése, hanem csupán annak szomorú elfajulása gyanánt. Ép így azon szellem szomort keltő félreismerése az is, midőn az ember minden alárendeltség, sőt még a jogos tekintély ellen is kikel. A dolog természete és a tapasztalás mintegy versenyezve bizonyítja, hogy az ember odábbozhatja ugyan azon tekintélyt, a mely alatt meghajol, de magát örökre kivonni minden tekintély alól, teljes lehetetlen.

XIX.

Nem reformációnak, hanem revolúciónak tekintendő, midőn az üdv evangéliomának elveszettek számára való hirdetése helyébe, a Jézus (relative) tökéletes vallásosságának nem tökéletesek előtti magasztalása tétetik. Nem az ő általán vallásos, hanem az ő specialis soteriologiai (megtartói) jellegének kell köszönnie az evangéliom keresztjének a világ feletti győzelmet. A modern theologia, a mely a Krisztus, mint megváltó helyett, az ember Jézust állítja mint ideált előtérbe, és őt magát egy modern rabbivá vagy kora theologusává teszi, kikerülhetetlenül azon következtetésre vezet, hogy maga a keresztyénség, úgy a mint azt a szent, általános keresztyén egyház minden századokon keresztül értette és vallotta teljes avult valami lett.

XX.

A napjainkban uralkodó modern theologia erkölcsi tekintetben ép anyi létezési joggal bír az evang. egyház határain belül, mint a német katholicizmus a római katholika egyház határain belül, és a maga jelen alakjában bizonyosan nem is számíthat hosszabb életre, mint eme szellemrokona. A különbség csak az, hogy az evang. egyház a maga jelen átmeneti időszakában, nem kell hogy diktatori tekintélylyel kivesse a maga társaságából azt, amely már önként magában hordja a feloszlás magvait, s amely egy vértanui koronából csak egy nagyobb, jöllehet rövid idejű hatalmat nyerne. *Patiens, quia aeterna.*

XXI.

A modern naturalismus ott is, a hol szerencsés következetlenség által megmenekült a materialismus és pantheizmus tátongó örvényétől, magában teljesen tehetetlen és nem bir hatalommal arra, hogy a szív és a lelkiismeret legmélyebb kívánságait valósággal és állandóan kielégítse. Mihelyt, amint illik, lemond azon theologiai és egyházi nyelv használatról, amelyhez saját álláspontján semmi joga, azonnal kilátszik szegénysége a csillogó cicoma alatt. Kétségkívül ezen nyelvhasználat folytonos igénybevétele önkénytelen hódolat a keményen megtámadott hit iránt. Másfelől azonban azon csalárd szavakkal való játszásban, a melyet némely modern theologus magának megenged, oly veszély lappang az egyéni és társadalmi erkölcsiséget illetőleg, a melyet nem lehet elég komolyan fontolóra venni.

XXII.

Oly sok nemes szellemnek és nagy szívnek azon törekvése, hogy a mindenütt növekedő materialismussal szemben, a vallást megmentse az által, hogy a keresztyénség természetfeletti jellegét feladja, a legjobb esetben is oly hiú kecsegtetés, melynek tarthatatlansága napról-napra mind világosabban szembetűnik. Az utóbbi évek története meggyőzőleg mutatja, hogy az evangéliom isteni eredetiségében való hit gyengülésével sokak vallásos élete szomorteljes módon hanyatlott, és hogy aki a Fiut tagadja, az nemsokára az Atyát is elveszti. Aki az evangéliom történeti és dogmatikai tartalmát, mint szükségtelen szemetet partra veti, és csak az általán vallásos részt tartja meg, az az egyház hajócskáját kétségkívül nem kevéssel könnyítette, de ép az által alkalmatlanabbá is tette arra, hogy tengerrel és viharral dacoljon. Nem természetfeletti jellegének tagadása, hanem annak védelmezése, kell hogy a keresztyénséget az emberiség vallásává emelje.

XXIII.

Nem az emberiség tette a keresztyénséget, hanem a keresztyénség az emberiséget azzá, a mi ez ma a maga szellemi

fejlettségének legmagasabb pontján. Ami tisztán emberi, azért még nem nevezhető keresztyénnek, de minden, ami igazán keresztyén, egyszersmind igazán emberi is (emberhez illő). A keresztyénség az emberiséget újra teremti és fejleszti, de csupán azért, mert amaz a maga eredetében isteni, jellegében pedig istenemeri. Ennélfogva a keresztyénség a maga világtörténeti rendeltetését ép oly kevésbé érheti el, míg alapítója csupán a természet nagy fiának tekintetik, akiben az emberiség maga magát váltja meg és imádja, mint a mig az teljesen át nem értetik, hogy az ige igazán testté lett. Az első egy borzasztó nagy tévedés, a melyből a naturalizmus csak az által menekülhet meg, ha saját lételvével szakít. A második egy dicső, fenséges igazság, amelynek minden téren való elismeréséből és alkalmazásából az orthodoxiának még mindig tanulnia kell.

XXIV.

Amint egy önmagának ellenmondó és már kihalófélben levő naturalizmustól nem várható az egyház és theologia folytonos reformációja, úgy az elavult orthodoxismustól sem, amely görcsösen tartja magát a mult alakjaihoz, és a körültre folyó elvharc figyelembe veendő komolysága előtt szeméit behunyva, folytonosan azt tanusítja, hogy semmit sem tanult és semmit sem felejtett. Hagyományos fogalmaik nevében feszítették keresztre a zsidók Messiásukat, és még azt is meggátolták volna, hogy az a sirt örökös szabadságban és dicsőségben elhagyja, ha az igazság és az élet nem lettek volna hatalmasabbak, mint a hivatalos sirkő, mely mind a kettőt befedé.

XXV.

Heterodoxia nem mindig annak a kifejezése, ami magában véve nem igaz, és határozottan nem keresztyén. Ellenkezőleg, nem ritkán látjuk azt, hogy heterodox rendszerekben egy, az ellenkező oldalon mellőzött fogalom, jóllehet egyoldalulag, de erőteljesen kifejlődik. Orthodoxia ellenben, nem halt töke, amely mintegy multbeli örökség, egyik kézről a má-

sikra száll, hanem egy élő eszménykép, amely elébb megközelítettik, végre mind jobban eléretik, a szerint, a mint azon vallástétel, amelyben az idői kifejezését nyeri, folyvást friss bibliából való keresztségben, az irás vizsgálója pedig friss a szent lélek által eszközölt keresztségben részesül.

XXVI.

Az Orthodoxyus theologijának nagyhibája korántsem az, hogy az igen régi, sőt inkább az, hogy nem elég régi, miután az még nem számít, háromszázötven évet, hanem csak kétszázat és kevesebbet, más szavakkal: az inkább hordja magán a tizenhetedik század újra született Scholasticismusának bélyegét, mint a tizenhatodik század eleven reformatori szellemét. Amennyiben a rendszeres conservatizmusnak az a célja, hogy az egyházat és a theologiát Istentől akart fejlődésük után megállítsa, meggátolja mulhatlanul mindakettőnek ujjaalakítását és saját akarata ellen, azon visszahatás által, a melyet szükségkép szül, előbb vagy utóbb revolúciót hoz létre.

XXVII.

A szükkeblü orthodoxyusnak teljes lehetetlen ellene állni jó eredménnyel egy féktelen liberalizmussal, a melylyel szemben még elébb bir amaz jogosultsággal, hanem csupán egy ép, szelid, szellemdús és élettelmes evangéliomi orthodoxyával, amely semmi emberitől sem idegenkedik, az Istenit kijelentésének minden terén elismeri, és így a keresztyénséget ép azon alakban ajánlja, amelyben az rendszerint a legtöbb ellenállással találkozik. „Ó és új, de mindenekfölött igaz,“ e jelmondással kell fellépnie pajzsában ezen igazhütségnek, hogy azon szellemi hatalmakat, a melyeket megtámad, legyőzze a lankadatlan hit munkája által és a szent szeretet közösségében.

XXVIII.

Azon nagy munkánál, a melyet a hittudománya mind nagyobb-nagyobb mérvben lát maga előtt, lényeges életszükség az

egyházközönség legnagyobb mértékben keresztyén részének rokonszenve és bizalma. Annál inkább sajnálni való, jóllehet nem nehéz érteni, hogy e tudomány fejlődése ép azon a részen igen gyakran bizalmatlan szemekkel tekintetik. Sok modern orthodoxophobiája és miraculophobiája (orthodoxiától és csodáktól való iszonyodása) makacs kórjelenség, de sok orthodox photophobiája (világosságtól való iszonya) is nehezen üdvözölhető örvendetes életjel gyanánt. A tudománytól való félelem nem nagy, hanem sokkal inkább szánandó kis hit gyümölcse. De hiszen, itt is kitünik, hogy nemcsak hitetlen Rationalismus van, hanem van hitetlen orthodoxismus is. Óvja meg az Ur mindakettőtől kegyelmesen a maga egyházát.

XXIX.

A vallás és theologia közti éles ellentét, amelyet a kettőnek korábbi összezavarása után, most sokan a legfőbb bölcsesség gyanánt magasztalnak, húzamosan nem szolgálhat sem a vallásnak, sem a theológiának előnyére, sőt inkább vaserős következetességében a keresztyén egyház aláásására és a theologiai tudomány lealacsonyítására kell hogy vezessen.

XXX.

A hit és tudás közti kiegyeztetetlen szakítás, korunk tapasztalata szerént is, ép oly káros, mint a kettőnek folytonos összezavarása. A jövő theológiája nem lehet más, mint a mely egyfelől a kettő közti különbséget elismeri, másfelől szüntelenül azon törekszik, hogy a kettőt egymással kibékítse, és az évangéliomot mindinkább azon keresztyén gnósissá tegye, a milyen az már valósággal, a legbensőbb hit előtt, jóllehet nem titkolja el maga előtt, hogy a kibékítés itt alatt soha sem jöhet általános (absolute) létre, hanem legfeljebb is csak megközelítőleg (approximative).

XXXI.

A keresztyén theologia, — ezt igen sokan elfeledik, — a dolog természeténél fogva előre haladó (progressiv) túdo-

mány, de a mely egyszersmind újra, meg újra feljúló (reproductiv) jelleget mutat. Ennek mezején igazi előhaladást nem lehet gondolni, a minden vallásos és keresztyén tudás változhatatlan alapjaihoz való folytonos visszatérés nélkül, a mely alapok mindanyiszor újra elismerendők és megerősítendők. Egy igazán előrehaladó (progressiv) theologiai vizsgálódás hasonló egy zenei szerzeményhez, a mely az alaphangot és a tárgyat (thema) soha sem veszti el szem elől, hanem az alapgondolatot folytonos új hangösszeköttetések által, sőt rendre önmagától elenyésző összhangzatlanságon keresztül is, folyvást közelebb viszi a maga legfőbb kifejezéséhez és összhangzatos összeszerkesztéséhez.

XXXII.

A keresztyén theologia fejlődése a szerint haladhat előre sikerebben és munkálhat áldásosabban, a mint az Üdv- és Élettan vizsgálásánál inkább közvetlenül Istenből indul ki, úgy a mint ő magát kijelentette a Krisztusban, a kiben elvannak rejtve a bölcsesség és ismeret minden kincsei, más szavakkal, a mint az nemcsak christologiai, hanem christo-centralis jelleget mutat.

XXXIII.

A szellemi ember minden dolgot megítél (1 Kor. 2 : 15.) és ezért, mint theodidaktus és theologus, nemcsak illetékes és feljogosított, hanem kötelezve és hivatva van a kritikának úgy az üdvkijelentés eredete, mint tartalma feletti szabad gyakorlására, csak akkor kezdődik a jogtalansággal a nyomoruság, midőn a trónálló a királyt meg akarja fosztani trónjától, más szavakkal, midőn a theologiának egész üzése végre dialektikus criticismussá fajul, a mely a philosophiától kérdi meg, hogy mi lehet vagy nem lehet történet, és — mindig a meg-tisztítás ígérete mellett — utóvégre saját tárgyát semmisíti meg. Egy keresztyén theologus sem tekintheti veszélyesnek tételeinek a kritika általi próbaköre tételét, ha t. i. magát a kritikát is egy kritika előzte meg, és továbbá soha sem fe-

ledtetik el, hogy a kritika tisztázhatja vagy védelmezheti és követelheti ugyan a hitet, de azt soha sem hozhatja létre (produkálhatja).

XXXIV.

Egy igazán szabad, azaz nem philosophiailag előítéletes kritika mellett, napjainkban sokkal szükségesebb mint valaha az erőteljes apologetika. Nemcsak a tudománynak, hanem az Ur egyházközönségének is szüksége van különösen a keresztyén üdvkijelentés okmányainak és főtényeinek védelmezésére a hitetlenség ellenmondásai ellen. E szempontból indulva ki, az igehirdetés (prédikáció) és vallástánítás (katekhizáció) mellett felnőtt és fejlettebb keresztyének számára való határozottan apologetikai előadások tartása elutasíthatlan követelménye a kornak. A szerint mind jobban-jobban el fogja szép célját érni a vallás, keresztyénség és protestantizmus e népszerű tudományos apológiája, a mint az inkább egy lelkesült hitről való bizonyoságtétel jellegét viseli, amely a hitetlenség tagadását ép úgy nem kicsinyli, mint ahogy azt igen mély tisztelettel nem illeti, eleget pedig akkor fog tenni, midőn a megtámadott főpont tagadásának esztelenségét és elismerésének észszerűségét tisztán kimutatta, azután pedig magának a meggyőzésnek tulajdonképi feladatát azon Erősebb kezeire bizza, ki utána jő, és a kinek ő még lábai sarusziját sem méltó megkötni. (v. ö. a X-ik sz. alatti aforizma).

XXXV.

A tévelygés és hitetlenség közvetlen megtámadása nélkül is lehet az évangéliom hirdetése erőteljes apologia a keresztyénség ügye mellett, sőt az is kell hogy legyen, és a maga részéről folytonosan gazdagon hozzájárulhat az egyház reformálásához. De ha erre képesnek kell lennie, akkor magának ezen igehirdetésnek nemcsak folytonos fenntartására és nagyobb mérvbeni tartására, hanem mindenekelőtt javítására és tökéletesítésére van szükség. Az egyháznak ép oly kevésé szolgálnak javára napjainkban azon férfiak, a kik a mindig

híába tanuló asszonyocskákhöz hasonlítanak, kikről Pál tesz említést (2. Tim. 3 : 7.), mint azok, a kik annak hitét prédikálják, a nélkül, hogy ez valósággal az ő hitük lett volna.*)

XXXVI.

A közönség építésére vonatkozólag igen fontos, hogy a nyilvános igehirdetés folytonosan a szentírás szavához fűződjék, nem mechanice, hanem dynamice, nem csupán recitandó, hanem reproducendo használva azt fel. Azon kívánság, hogy a prédikátor teljesen semmihez se legyen kötve, mint csupán az egyéni lelkiismeret szózatához, ugy a keresztyénség, mint az egyház lényegének szájalomra méltó félreismerésén alapszik. A ki a theológiának és szószéknek istenhozzádot mond, mivel lelkiismerete azt sugja, hogy ő bensőleg szakított a keresztyénséggel és egyházzal, erkölcsi tekintetben végetlenül felette áll annak, aki minden áron maradni akar, és saját helyzete miatt conservativ maradván, nyomorúságos módon meggyalázza és összerontja a hittudat folytonosságát és az egyház életét.

XXXVII.

Jóllehet az evangéliom hirdetése a reformált egyházakban ma is fődolog, s az is kell hogy maradjon, mégis a nyilvános istentisztelet tisztázása és emelése oly kérdése az időnek, amely nem fontolható meg elég komolyan. Ha az embernek kellő épülést kell szerezni, ugy a jó izlés és szépség ér-

*) Jónak látom itt a következő rövid párbeszédet felemlíteni : Egy párizsi lelkész azt kérdi egy színésztől, „ugyan mi lehet az oka, hogy napjainkban a templomok népeisége egyre apad, a színházaké meg nő?“ „Nagyon egyszerű, Domine, — felelt a színész — önök papok, a tiszta igazságot is ugy hirdetik, ugy adják elő, mintha az merő költemény volna; mi színészek ellenben még a költött dolgokat is ugy adjuk elő, mintha azok a legfényesebb igazságok volnának!“ — Igen a mi napjainkban igen sok pap képmutató, sőt még több is — — — soknál nincs meg a hitélet — s pedig ha ez hiányzik, akkor nem használ semmi cifrán összefércelt igehirdetés, melyet a pap egy pár perc mulva nyilván tagad, sőt ócsárol.

zetének kielégítése is egy oly követelmény, amely a mai protestántizmus által végtelenül inkább emlegettetik, mint kellőleg kielégítettik. Azonban az embernek nagyon kell vigyázni, hogy ezen követelmény igen tulzott kielégítése a Sensualismus és Ritualismus után a Kripto-katholicismus tévútára ne vezessen.

XXXVIII.

A reformált egyház, mely hivatását felfogja, köteles ügyelni, hogy ne csak a templomi istenitisztelet vagy a lelkészi hivatal tartassék fenn, hanem az iskola is (lásd a heidelbergi káté 103-dik kérdésére adott felelet első szavait), más szavakkal, hogy a keresztyén alapelv a tanításnál, s különösen az alsóbb oskolákban, a lehető legerősebben védelmeztessék és alkalmaztassék, hogy az elvek harca mellett nehogy a látszólag neutralis állomásokba a hitetlenség szektaoskolájává legyen. Ezen a téren is azon követelmény, hogy a morál legyen független a vallástól, époly esztelen, mint azon ferde vélemény, hogy a vallásnak függetlennek kellene maradni a theológiától, vagy ennek függetlennek a szentirástól. Az igazi reformátori törekvés nem feledi az ur e szavát soha: „a mit Isten egybeszerkesztett, azt az ember ne válaszsza el.“ A revolutionáris törekvés ellenben, a „divide et impera“-t választá jelmondatának.

XXXIX.

Ahol az egyház szellemi eszközök által szellemi tekintetben így fejlődik, ott alkalmas lesz arra, hogy a maga szervezetében is a keresztyénség és reformáció ideáljához közeledjék, és lassanként népegyház legyen; felnöttek és papok társasága, amely maga képes felismerni és kiválasztani azokat, a kikre legfőbb érdekeit rá akarja bízni. Azonban még egy kétségbevonhatlan jogelv védelmezése is e téren lehetetlen, hogy az egyházjavára üssön ki, míg az alkalmazás erkölcsi feltétele, az az a mig az igazi élet és a szellemi egység hiányzik. Reményt nem nyújtó törekvés az, a legkitünőbb szervezés által is a tanban és az életben való határtalan zavart és nevededő

szétziláltságot fedezni vagy meggátolni akarni. — Legalább is ép akkora merészségnek nevezhető, az egyháznak az állam alóli teljes kivonását (emancipatio) kívánni addig, a míg az egyház oly állapotban van, a melyben nem képes egymagára megállani, s a míg tehát falán az állami erkölcsi befolyása, törvényes határok által korlátolva, azt a teljes feloszlástól és összeromlástól (desorganisatio és decompositio) óvja meg.

XL.

Azon krisis, a melyben jelenleg az egyház és a theologia van, szükségkép új elkülönítéseket, de egyszersmind új összeköttetéseket készít elő. Már ugyanazon egyházközségben az Évangéliomhivők, kik a vallás és keresztyénség terén erősen ragaszkodnak a természetfelettihez, bensőleg el vannak válva azon társtagoktól, a kik a vallást csupán egy érdekes jelenség gyanánt tekintik az ember lelki életében, és a keresztyénséget csupán az emberiség fája természetes gyümölcsének tartják. Ezzel szemben igen természetes, hogy a különböző egyházfelekezetekben, azok mindnyájan, hova tovább mind inkább közelednek egymáshoz, a kik közösen, szilárdan ragaszkodnak egy személyes, szabadon munkáló Istenben és egy a Krisztusban adott különös üdvkijelentésben való hithez, mivel ezen üdvkijelentés őszinte elfogadását multhatlanul szükségesnek tartják a lelkek megtartására. Hogy vajjon e mellett egy korábbi időszak külső válaszfalai még egyelőre megmaradnak-e, az meglehetősen alárendelt, nagyobbbrészt adminisztratív és pénzügyi jelentőséggel bíró kérdés.

XLI.

Igazi unió nem alkotható fontosoknak tekintett konfessionális különbségi pontok diplomáciai mellőzése által. Az a szóban forgó égető kérdések testvéries megbeszélése és folytonosan méjjebb felfogása által születik, minek következtében, mintegy a különbségmegül, fokozatosan lép elő az ott lapangó egység. Ez annál bizonyosabban történik. a mint minden kon-

fessionális vitakérdés nem elvont-jogi, hanem élő keresztyén-szellemi álláspontból véve beszéltetik meg. A míg azonban a külső egység, igazságról és szabadságról nem is szólva, még nem valósítható meg egészen, az nem a Fuzió, még kevésbé Annexatio, hanem csupán Confoederatio útján mozdítható elő.

XLII.

Aszerint a mint tehát a hívők egysége nyilvánvalóbb lesz, nem lehet máskép, minthogy a világ ellen folytatott harcnak nőni kell. Már aggasztó előjelek előre elszakadást és az igaztalanság titkának kijelentését hirdetik, a melyek az egyház-köztségnek lehetetlenné teszik, hogy máskép jusson dicsőségre, mint felséges feje, t. i. szenvedés által. Sokaknak olyan kitünő és avatott személyiségek után való vágya, a kik a gondolatok és állapotok növekedő bonyolulataiban, az egyház és tudományterén a kor igazi szavát tudják szólni, a dolgok jelen harcában megengedhető még akkor ott is a hol az tévúton keres kielégítést, feltéve hogy az nem jár hálátlan félreismerésével annak, a mivel az Ur már eddig valósággal megajándékozta egyházát. A maga legméjjebb alapjában ama vágy is csak kór-alak az Ur ujjraeljövetele utáni vágy helyett. És a szellemi élet ily apokalyptikus alapvonása nélkül legkevésbé sem lehet gondolni korunkban akár egyszerűen felépítő, gyarapító, akár reformátori munkásságra.

XLIII.

Azonban az apokalyptikus váradalomnak is vigyáznia kell, nehogy vérmes-optimistikus, érzéki-chiliastikus legyen. Nehezen virad fel egy szebb nap reggele, mielőtt az est még mélyebbre nem hanyatlott. Nincs oly munkája a hitnek, nincs oly közössége a szeretetnek, a melyek a világot és az egyházat teljesen megmenthetnék Isten sujtoló ítéleteitől. Mi reformáció mellett harcolunk, és azon vagyunk, hogy a révolúciót a maga vétkes utain feltartóztassuk, de az egyház Ura egy nagyobb mérvű revolutiót készít, a mely a legutolsó és legnagyobb reformációra fogja az utat egyengetni, Mi azonban, addig míg az ő órája el nem jött, nem tehetünk egyebet,

minthogy igaz hittel és közösen harcoljunk a nekünk zálogba adott kincsért. Nekünk egyedüli köteletségünk, az ellenség előtt megállani és neki ellenállni; legyőzteni az nem fog — mig el nem jö a végső idő. Maran-atha! Ő jö, ki így szól: „Im, én mindent újjá teszek.“

Reformáció és Revolúció.

Még egy pár áforizma.

XLIV.

A tizenhatodik század egyházi reformációjának háromszázötvenedik évfordulója (1867—68) a keresztyén egyház és a theologiai tudomány terén egy oly nagy fordultnak bizonyossága, a melyhez hasonlót egyiknek története sem mutat fel. Mivel a fordulatra az egyik oldalon mély szomorúsággal tekintenek, más részről pedig föltétlenül örvendenek neki, nem fölösleges azt magának a réformációnak szellemével és elveivel összehasonlítani, és így a réformáció és révolúció közti örökös elvi különbséget élesen szemügyre venni. Mert a bizonyos, hogy a sátán e tekintetben is még mindig világosság angyalává változtatja magát. (2 Kor. 11. 14.)

XLV.

A tizenhatodik század réformációja a maga természetében és lényegében nem volt sem visszatérés az apostoli keresztyénséghez; sem az egyéni lelkiismeret korlátlan emáncipációja, sem a keresztyén evangélikus alapelvtől való szomor teljes elszakadás, hanem inkább az Úr egyházának erőteljes megtisztítása, a mely annak mélyen elfajult állapotában szükséges, következményeiben megbecsülhetlenül jótékony volt, a mely felett már is nem kell buslakodni mint valami szerencsétlenség felett, hanem a melyet mint az egyház Urának egy uj kijelentését hálás örömmel kell megünnepelni.

XLVI.

A reformáció, melyet Luther és társai erős és bátor hitel megkezdettek, még ép oly kevésbé van bevégezve az egy-

ház, mint theologia terén; s így minden évfordulója bátran azon szózatnak tekinthető, amely arra hiv fel, és pedig a jelen idők komolysága mellett sokkal sürgetőbben, hogy azt folytassuk. Csak folytonos renováció mellett felelhet meg az evangéliumi protestantizmus az Isten országát és a világot illető felséges rendeltetésének. Azonban korántsem kell azt mondani, hogy mind az renováció, amiről a nép azt mondja: ez renováció (v. ö. Jes. 8. 12) Söt inkább e század bábeli nyelvzavara közt kettőzött figyelemmel kell vigyázni, nehogy ellenségeket barátok gyanánt üdvözöljünk, vagy azt szövetségesnek szólítsuk fel, a kinek mint ellenséges megtámadónak minden erővel ellene kell állnunk.

XLVII.

A reformáció műve folytatói gyanánt azokat kell tekinteni, a kik minden ingadozás nélkül szilárdan ragaszkodnak azon nagy elvekhez, a melyekből úgy a német, mint a helvéciai reformátorok kiindultak, azon igyekeznek, hogy ezen elveket hova tovább mind helyesebben határozzák meg, mindig erősebben védelmezzék, mindig többoldalulag alkalmazzák az élet minden terén és hitvallomásukat folytonosan a szent írásban foglalt Isten szava szerint vizsgálják és tisztítják; a kik azon igyekeznek, hogy az egyháznak segítsenek abban, hogy az a maga hitmeggyőződését folyvást világosabban és erősebben nyilváníthassa, akik igyekeznek Istennek a Krisztusban véghezvitt nagy munkáit a jelenkor világosságával és követelményeivel egyértelműleg hirdetni.

XLVIII.

A reformáció műve ellenségeinek azokat kell tekinteni, a kik a tizenhatodik század formális és materiális elvét nyilván tagadják; a kik a megtartatás egyedüli útját illetőleg a leglényegesebb pontokra határozott nemet mondanak szembe a reformátorok Igéjével, és a kik egy oly evangéliomot hirdetnek, a melyben sem ezek, sem az első századok egyházi atyái

és vértanui, sem az új szövetség apostolai és prófétái a magukét fel nem ismerték volna.

XLIX.

Jóllehet minden erőteljes reformáció következményeiben szükségkép fogalmak és állapotok revolúciójára vezet és ez utóbbi újra meg újra új reformációhoz készítheti elő az utat, mégis reformáció és revolúció, mint elvek tekintve, nemcsak fokozatilag (gradualiter) hanem lényegileg és minőségileg (in principio et in genere) is különbözök, és e különbség annyival kevésbbé hagyható figyelmen kívül, a mennyivel könnyebben ékesíti magát az egyik apostola a másik próféta köpenyegével.

L.

Nem tűnik ép oly hamar és tisztán szembe mindig az egyik és a másik elv közötti különbség. Mert a mint a dolog természete és a történet igazolja lehetséges kisebb vagy nagyobb mértékben revolucionalis módon fellépni és mint reformátor végezni, vagy megfordítatva, az is képzelhető, hogy a reformátori áramlat a szellemek revolucionalis mozgalmává fajul. Ennélfogva, különösen korunk egyházának, nagy óvatosság szükséges azoknak megítélésénél, a kik az ő keblében, vagy a tudomány szolgálatában munkálkodnak, nehogy megdölgondolatlanul elhamarkodva mint hazugtant utasítsa el azt, a mi számára talán, jól használva, a kijelentett igazságba való méjjebb belátásra szolgálhat segédeszközül, vagy ellenkezőleg, keresztyén bölcsesség méjjségét gyanítsa olyan eszmékben, a melyeknek megette a Sátán mélysége (Jelen. 2. 24.) — rejlik. Azonban a szellemek megkülönböztetése itt sem örökre lehetetlen, csakhogy az ember a mások megítélésénél az egyedül igaz próbakövet használja, és a szent lélek által megvilágított szemmel birjon.

LI.

Reformáció és revolúció — mind a két oldalon tagadás és hit, de az elsónél azon szellemé, amely hiszen; a második-

nál azé, amely tagad, a legfőbb és az utolsó szó. Mindkettő építeni akar, de az egyik az egyszer vetett alap megtartásával és megerősítésével, a másik annak elvetésével. Mindkettő kertészkedni akar, de amíg az egyik a százados törzset a kuszó növényektől és haszontalanu hajtásoktól megtakarítja, addig a másik fejszét vet a gyökérnek. Mindkettő az igazságért és jogért akar küzdeni, azonban itt az Isten joga, amott az ember souverainitása rendesen a kiindulási pont. A reformáció, addig a míg elvéhez hű marad, csupán szellemi fegyverekkel harcol; a revolutio igen könnyen a testi karral, szükség esetén a karddal vagy ököllel. Az egyiknek bizonynyal a Réveil (ébredés), a másiknak a Révolta (forradalom, lázadás) a szövetségese.

LII.

Reformáció és revolució — mindkettővel átalakulás (metamorphosis) jár együtt, azonban az első esetben az átalakulás rendes és helyes (normal-klassikus) jelleggel bír, mint a gyermek fejlődése, amely az ifju, a férfi, az atya álláspontja felé törekszik előre; a másik esetben az átmenet tarka, nem ritkán vadregényes színű, mint a gyermekvilág meséiben, a hol a medvéből herceg lesz, vagy ismét a heregeből medve. Az első Évolució (fejlődés), a másik Substitució (helyettesítés) következtében jő létre.

LIII.

Reformáció és Revolució; — az Ur ezen mondása: „bezsédeitekből foglak titeket megítélni“, bámulatos módon alkalmazható mindkettőre. A reformáció szelleme megismerhető a mindig mélyebben felfogott és hangosabban ismételt bűn és kegyelemről való vallástételről. A revolutio szelleme a két egészen más szó iránti előszeretetből: az Én szócska és a Nem szócska. Nem csoda, mert az utolsó azt állítja, hogy az ember, jóllehet nem tökéletes, mégis eredetileg jó, úgy hogy a természeti és erkölcsi rossz legmélyebb oka külső álla-

potokban van, míg az első a bünt személyes vétségnek ismeri el, mindazon következményekkel együtt, amelyek ezen elismerésből mulhatlanul folynak. Ép azért a két ellenkező elv képviselői ideiglenesen ugyanazon egy táborban egymással összeelegyedve mulhatlanul különválnak, mihelyt szándékosan e kérdésre jő a sor: „mi és honnan van az erkölcsi ros?” Baí oldalon nem lehet más az utolsó szó, mint: „Eritis sicut Deus“, a jobb oldalon pedig — nem kevesebb mint: „Soli Deo gloria!”

LIV.

Reformáció és revolocio — az eredményben mindakettő áldásos lehet: jelesen a revolocióra alkalmazható egy keresztyén gondolkozó fő (von Baader Ferenc) szava: „Wenn Gott etwas Gutes thun will, so lässt Er gern den Teufel die Initiative dazu ergreifen.“ Célját illetőleg azonban a revolucionális elv diadala ép oly veszélyesnek és károsnak nevezhető, mint amily üdvösnek és jóhatásúnak a reformátori elvé. A reformáció egy ideiglenesen lappangó életelv fejlődése, a revolocio pedig egy addig bilincsbe vert halálos hatalom felszabadítása. Itt ama vihar, amely a levegőt megtisztítja; amott a villámsugár, amely által a cédrus porba sujtatik. A revolocióban az önzés hatalma nyilvánul és erősítettik; a reformációban az önmegtágadás és szolgálatra kész szeretet gyümölcse látható. Az első idői diadala által bizonyos megsemmisülésének, a második fájdalmas küzdelem által végre bekövetkező diadalának néz elébe.

LV.

A reformáció, mely meg nem határozott alárendeltség magasabb elvére alapított szabadságot hirdet, a legkisebb mértékben sem szülőanya a revolociónak az egyház és a tudomány terén, hanem annak inkább kibékithetlen ellensége. Azon reformátori elv, melyet Luther képviselt, nem élesztette Müntzer és társai vadtüzét, hanem inkább gátot vett neki és kioltotta. Ha Luther még egyszer fellépne, a

felől biztos lehet mindenki, hogy nem fogna más állást foglalni mindazok ellen, a kik nem azt kívánják, hogy az Ur és apostolai szavában való hit iránti engedelmesség által legyenek szabadok, hanem magának az engedelmességnek kívánják függetlenségét.

LVI.

A reformáció, mely ideiglenesen a revolúciót hívja segítségül, nem anyira a maga saját ügyének van hátrányára. Aki az elsőnek barátja akar lenni, az az utolsónak ellenségévé lesz. Az apostolok és reformátorok szellemében folytatott reformáció ép a leghathatósabb eszköz az egyházban és a világban uralkodó revolucióális eszmék veszélyes folyamának feltartóztatására. Ez utolsót azonban a reformáció csak a revolúció forrásainak bedugása által teheti, és az által, hogy ő maga eleget tesz azon követelményeknek, amelyeket vetélytársa nyilváníthatott, de ki nem elégíthetett.

Van Oosterzee utrechti hittanár nyomán

D. M.

III.

Néhány szó az ultramontánok törekvéseiről a protestantizmussal szemben.

„A protestantizmus és a pápaság között békeség sohasem lehet; mint természetes és engesztelhetetlen ellenfelek állanak ezek szemben egymással; előbb fog a tűz és víz összevegyülni s a nappal az éjjelbe olvadni, mint a protestantizmus és a pápaság egymással kibékülni.“ stb.

Tzschirner, Protestantismus und Katholicismus, aus dem Standpunkte der Politik. Leipzig. 1824. 152. l.

E folyóirat jelenévi május-juniusi füzetének 284—5 lapjain, az „Egyházi krónika“ kezdetén, ez van mondva a többek közt: „Folyvást tart és enyhülni egyáltalában nem akar a Poroszország és a pápaság között kitört elkeseredett küzdelem, amelyet az ultramontanizmus a végső kétségbeesés erőfeszítésével

vív. Az elkeseredés általános mindenfelé. Azt írják, hogy Bismark herceg s a vallásügyi miniszter Falk, már darab idő óta ki nem lépnek az utcára védkiséret nélkül soha, mert kétségtelen bizonyos, hogy a pápaság fanatikus hivei részéről, különösen a lengyelek közzül számos orgyilkosok vannak ellenök felfegyverkezve.“ Ezután az említették fel, hogy a német protestáns közvélemény szerint Róma célja épen a franciaporosz háboru alkalmával is a protestántizmus kiirtása volt s ma is az, és hogy Poroszországot a pápaság elleni önvédelem kényszeríti a papizmus elleni szigoru rendszabályokra.

Az Esztergomban megjelenő „Uj magyar Sion“ című ultramontán folyóirat, jelenévi juniusi füzetének 476—8 lapjain, az említett közleményeket, illetőleg véleményeket, minden legkisebb cáfoló tény vagy érv felhozása nélkül, valótlannak, képteleneknek nyilvánítja, s a legnagyobb dühösséggel és oly modorban támadja meg, amely mélyen alatta áll minden bírálatnak.

Nem gondoltam ugyan, hogy a Magyar Sion főtiszteendő urai, akik annak idejében magok kérték a „Figyelmező“-vel való csereviszonyt, még el is olvassák ennek eretnek cikkeit; azt azonban előre tudnom lehetett, hogy ha abból a fentebb idézett pontokat figyelemre veszik, nem lehet tőlök más viszhangot várni, mint amilyen csakugyan létrejött. Jól ismerem ugyanis ezen tudós papi folyóirat azon cikkét, amelyben (1874. 557. l.)^a a Bismark ellen intézett Kullmann-féle kisingeni merényletet, valódi jézsuitai ferdítésekkel, képmutatással és gunyolódással ösmerteti. Azt mondja e cikk, hogy az egész tragikomédiát maga Bismark, „a grande cirque politique első clownja“ azaz paraszt bohóca, fajnalkója készítette mulatságul. Kullmann oly pisztollyal lőtt, „minővel a gyerekek szoktak játszani“; majd lentebb azt mondja, hogy tisztességes revolver helyett tollszárból lőtt a cancellárra. „A hóri horgas ember, kinél csak ravsasága nagyobb“, a halálra sebzett vad, aki Kullmann elfogóinak a „bulldog rend nagy csillagát“ adja, azaz Bismark, oly szindarabot játszott, melynél „soha nyomo-

rultabb ostobább drámát elő nem adtak Európa szinpadán, — pedig tendentiosus darab akart lenni. „A halálra sebzett vad“-on „a seb nem is golyósurlás volt, hanem diákom fiastrom okozta előlegesen elkészített seb, nem nagyobb mint egy bolhacsipés; de töltetlen pisztolyból elég szép eredmény.“ Kullmann „egész familiája a Bismark zsoldjában áll s egypár garasért örömmel megtette ezt a tréfát.“ „Bismark ur egész fellépése infamisan elárulja, hogy az egész drámát maga komponálta s ha Kullmannt most el is zárják, százat teszünk egyre, hogy félév múlva, valahol Pomeraniában más név alatt tisztességes fűszerárus lesz, megáldva ügyes vagy ügyetlen szerepéért nem anyira a Gondviseléstől mint Bismark urtól.“ — Az egész affaire Bismark urat, minden gondolkozó ember szeméi előtt teljesen tönkre tette. Eddig azt hittük, eszes ember, habár gonosz is, de ebből látjuk napnál világosabban, hogy ostoba és ügyetlen. A szolgálai bérenc sajtó nem fogja engedni, hogy az egész ügy napfényre jöjjön, mert akkor Bismark urral nekik is végük van, de, hogy a legtöbb külföldi s hazai lap az egész dolgot egy kifütyölt drámának tartja, az a dologról irt minden soron megérik.“

A tisztelt olvasó maga ítélje meg, hogy mily higgadt, szerény, részrehajlatlan s menyire tudományos folyóirathoz s épen lelkészekhez illő beszéd, az imént idézett, amely különben csak egy töredékes, de jellemző részét alkotja a hasonló egésznek s a számos ily faju és modoru cikkeknek.

Én részemről, magával az Uj magyar Sionnal szóba egy perere sem állok; — őt felvilágosítani, helyreigazítani akarni, nagyobb valami, mint a szerecesent hóféherre mosni. Saját hitfeleimhez s azok között legközelebb e folyóirat olvasóihoz mégis kell a fenforgó ügyben néhány szót szólanom, nemcsak a magam igazolása végett, hanem azért is, mert amint több ízben szomoruan tapasztaltam, közöttünk magyar protestánsok között is, nagyon kevesen olvasnak külföldi protestáns egyházi lapokat s így nem esuda, ha a mi közvéleményünk miként

a külföld főbb egyházi eseményeire, úgy más fontos ügyekre nézve is, részint az ultramontán, részint a merőben indifferens vagy egyenesen evangyéliomellenes sajtó nyomása és vezérlése alatt áll; saját kibeszélhetetlen kárunkra!

Az ultramontánok, a mint említém, tagadják azon hir alapos voltát, hogy a Bismark és Falk élete orgyilkosok által veszélyeztetve volna. Ki kell tehát mutatnom, hogy a Figyelmező e hirt nem a légből kapta.

A Stuttgardban megjelenő Christenbothe, melynek nagy elterjedtségét 45 éves multja is mutatja, folyó évi május 16-diki számában, a 158-dik lapon ezt mondja a többek közt: „A Bismark és kultuszminiszter Falk elleni gyilkossági szándékról, újból sokat beszélnek. Az utóbbit ha kimegy, mindég bizonyos számú védő férfiak kísérik polgári öltözetben; mert egészen határozott nyomait vették észre az élete elleni törésnek. Ugy mondják hogy lengyel lelkészek állanak a háttérben. Anyira volnánk tehát már a német birodalom fővárosában, hogy a császár két miniszterének élete nincs biztonságban s folytonos védőrségre van szükségök.“

A Güterslohban megjelenő „Wochenschrift für das evangelische Pfarramt“ stb. folyó évi 21-dik számában a 271-dik lapon a következő pont is áll: „A Kreuzzeitung írja: A Bismark herceg és Dr. Falk kultuszminiszter személye elleni gyilkos összeesküvésről szóló hir, amint a hivatalos közleményekből nyilván van, fájdalom! komoly alappal bír. A nyomok lengyel lelkészekre vezetnek, mint az összeesküvés vezéreire s két, már névleg ösmert oly egyénre, akik a gyilkosságra ki vannak bérelve. A rendőrség tehát messzeható biztonsági intézkedéseket tett és hihető, hogy a gyilkossági szándék egyelőre meg van hiúsítva.“

Ezen hírek, amelyeket számos külföldi lapok közöltek, mind e mai napig sincsenek sem megcáfolva, sem visszavonva.

Igaz, hogy az ultramontánok az eféle híreket komolyan közlő lapokat szolgálai bérenc hazug sajtónak nevezik, s hajlandók ez alkalommal is, az egész hirt Bismark és Falk saját ostoba és gonoszlelkű költeményének tartani. Mindezek

szolgáljanak az ultramontánok önismertetéseül, mi pedig legfelebb csak oly megjegyzést tehetünk reájok, mint tett a Neue evang. Kirchenzeitung akkor, amidőn 1874. aug. 1. a Bismark elleni merényletet ösmertetvén, azért az összes ultramontanizmust erkölcsileg felelőssé tette s egyszerűen felemlítette, hogy némely délnémetországi és külföldi klerikális lapok elég arcátlanok voltak az egész merényletet Bismark saját csinálmányának tartani.

„Egyébiránt az efféle merényletek, hogy t. i. a római kath. egyházra nézve veszedelmes főembereket el kell tenni láb alól, teljes öszhangzásban vannak a fanatikus catholicizmuszal. A jezsuiták azt állítják, hogy a zsarnokok meggyilkolása megengedhető sőt néha dicsőséges dolog. Midőn 1588-ban Clement szerzetes III. Henrik francia királyt meggyilkolta, minthogy ez, a hugonotta navarrai Henrikkel egyetértett a katolikus párt ellenében, a gyilkos, mielőtt a tettet végrehajtotta volna, saját priorjától ezen megnyugtatóst nyerte: „az ily tett csak rendetlenség, de nem halálos bűn.“ Midőn továbbá a hugonották iránt jó indulatu IV. Henrik francia király Ravailac által legyilkoltatott, e gyilkos ismételve azt adta tettének főokául, hogy a király elmulasztotta katholika hitre téríteni a hugonottákat s hadat akart indítani a pápa ellen, aki pedig maga az Isten. Midőn 1584-ben Orániai Vilmost, Gerard oroszva meggyilkolta, e tetre több tekintélyes kathólikus lelkész által volt ösztönöztetve s némely kathólikus városban Te Deum tartatott a siker felett.“ Ezeket a Christenbote mondja 1874. július 19-kén, midőn a Bismark elleni merényletet ösmerteti.

Közönségesen tudva van, hogy a pápaságnak miként hajdan, ugy különösen az újabb időkben, a jezsuiták a legfőbb védoszlopai, bajnokai sőt vezérei. Az összes németországi protestans sajtó a vatikáni zsinatért és a pápai csalhatatlanság képtelen dogmájaért, a francia porosz háboruért, a porosz országi zavarokért s az orgyilkolási merényletekért kisebb nagyobb mértékben a jezsuitákat teszi felelősökké s folyvást fentartja azon véleményt, hogy a jezsuiták a zsarno-

koknak bizonyos esetekben való szabados legyilkoltatását tanítja. Ámde ezt az Uj magyar Sion határozottan tagadja, azt mondván, hogy Mariana tudós spanyol jezsuita tanította ugyan ama nézeteket „de a jezsuita generalis Aquaviva rögtön elvetette s egy decretum által megtiltotta, hogy azokat egy jezsuita tanár se merészelje vitatni.“

Mi részünkről, a külföldi protestansokkal együtt nem így tudjuk a dolgot, hanem úgy, hogy Aquaviva nem elvetette hanem némi haszontalan jezsuitai módosítással egyenesen megerősítette ama tant. Az uj magyar Sion nem idézi a jezsuita generalis decretumának saját szavait, tehát idézzük mi, amint t. i. mi ösmerhetjük: „Praesenti decreto praecipimus, ne quis deinceps Societatis nostrae Religiosus praelegendo aut consulendo, affirmare praesumat, licitum esse **cuicunque personae, quocunque praetextu tyrannidis**, Reges et Principes occidere seu mortem iis machinari.“ Azt, amit Aquaviva megtilt, hogy t. i. **bármely** egyes ember, a zszarnokságnak „**bármely** ürügye alatt megölhesse a királyokat és főembereket,“ — a mi tudtunk szerint Mariana sem állította; a jezsuita generalis tehát Mariana nézeteiből voltaképen nem vetett el semmit, sőt az ő saját decretuma szerint is nyilván van, hogy lehetnek bizonyos esetek amelyekben bizonyos egyes emberek szabadon legyilkolhatják a királyokat és főembereket. Így értik ezt nemcsak a protestans tudósok, hanem így értették számos jezsuiták is pl. a 17-dik századból; mert egy percre sem kell hinni, hogy ama gyilkolási theoria Marianával együtt megszűnt volna élni.

Nem akarok most e szörnyű elméletről bővebben értekezni, hanem legyen szabad a tisztelt olvasót s azok között épen az Uj magyar Sion férfait is a következő két cikk tüzetes figyelembe vételére kérni: Der Jesuit Marianna, und seine Lehre vom Tyrannenmord. Von M. Kirchner. Deutsche Blätter. Gotha, Perthes. 1874. 542. l.; továbbá: Die Staatstheorie des Jesuitenordens. O. Th. Evangelisch-reformirte Kirchenzeitung. Detmold. Meyer. 65. l. stb. Ez utóbbi igen kitünő alapos

cikkben, a melynek szerzője ha nem csalódom, Thelemann Ottó detmoldi ref. lelkész s a nevezett Kirchenzeitung egyik szerkesztője, magokból a jezsuiták irataiból vannak dönthetelenül kimutatva az ő iszonyu nézeteik, amelyek szerint, mint Thelemann a többek közt különösen kiemeli, „bármely egykori hannoverai, kurhesseni, nassauai, frankfurti, elzászi és lotharingeni ember szabadon legyilkolhatja Ő Felségét Wilmos császárt és királyt.“ Idézett hely, 76. l.

Egy pár szóval meg kell még jegyezniem mint igen jellemző dolgot, hogy az Uj magyar Sion, mig határozottan tagadja a jezsuiták említett gyilkolási elméletét: azt állítja, hogy „a protestans predikátorok közt akadt, aki eredménnyel hirdette e tant.“ Alapítja ezt a Nagy Szabó Ferenc krónikájának ezen pontjára: „egy prédikáziójában a váradi akkori prédikátor ezt prédikáltta publice:“ hogy valaki megölné Báthori Gábort, tehát abban semmit Isten ellen nem vétkeznek.“ Erdélyi történelmi adatok. Szerkeszti és kiadja Gróf Mikó Imre. Kolosvárt 1855. 114. l.

Ha annak a váradi papnak saját predikázióját magát, épúgy előmutathatják az ultramontánok, mint ahogy mi előmutathatjuk, magokat a gyilkolási elméletet hirdető jezsuitai műveket; és ha ama váradi papnak törvényes felsőségétől, az illető sőt bármely reformatus zsinattól, oly decretumot mutathatnak mint amilyet mi felmutattunk Aquaviva jezsuita generalistól, és — hogy már többet ne említsek, — ha kimutatják, hogy ama tant akár egyes fejedelemre pl. Báthori Gáborra vonatkozólag, akár általánosságban, épen úgy hirdették a későbbi reformatus papok, mint számos jezsuiták Marianna után: akkor a párhuzam érni fog valamit; most pedig nem egyéb az hasra esett zophisminál és kopasz mentségnél. „Jó lesz tehát hallgatni a jezsuiták zsarnokgyilkolási elméletével!“ kiváltha elgondoljuk, hogy a jezsuiták az ő saját álláspontjokhoz és irányzatukhoz képest, mily különbféle embereket tarthatnak és tartanak zsarnokoknak, akiket különben, mint tanaik és tényeik mutatják, különösen a protestans feje-

delmek és főurak között szeretnek keresni és feltalálni. „Non tenentur christiani, imo nec debent cum evidenti periculo religionis tolerare Regem infidelem.“ — „Si ergo princeps aliquis ex ove aut ariete fiat lupus, idest ex christiano fiat haereticus, poterit pastor ecclesiae eum arcerere per excommunicationem, et simul jubere populo, ne eum sequatur, ac proinde privare eum dominio in subditos.“ Mily sok mindenre alkalmazható gyönyörű szép keresztyéni tanok ezek! Azt is mondja még az ultramontánok által oly sokszor magasztalt dicső Bellarmin, hogy az eretnekségtől való megszabadulásra, legcélszerűbb ut az, hogy le kell ölni az eretnekeket; nem használ azoknak ugymond az excommunicatio, pénzbüntetés, számkivetés s máseféle semmit: „egyedüli eszköz tehát az, hogy idejében el kell őket tenni láb alól,“ „ergo solum remedium est, mittere illos mature in locum suum;“ különösen a makacs eretnekekre nézve, magokra nézve is nagy jótétemény az — ugymond — hogyha leöletnek, quod de hac vita tollantur, mert ha életben maradnának még több lelkeket megrontanának s így nagyobb kárhozatra jutnának stb. Laus Deo, Virginique Matri Mariae! sohajt fel végül a kegyes Bellarmin! Mindezeket az ultramontán atyafiak emlékkönyvébe! Lásd: Uj magyar Sion. 1874. 479. l.

E folyóirat május-juniusi füzetének idézett pontjában ez is van még mondva: „A német protestáns egyházi közvélemény úgy van meggyőződve, hogy Róma célja már több év óta nem kevesebb volna, mint az eretnekség, tehát pl. a protestantismus kiirtása vagy halálos elnémitása. Ez lett volna a főcél, már a franciák által megindított háboruban is.“

Az Uj magyar Sion, e pont tartalmát is, különösen a francia-porosz háborúra vonatkozólag merőben valótlannak, képtelennek és nevetségesnek tartja, ami, a modorral együtt amelyet használ, csak azt mutatja, hogy akár ösmeri a német protestáns egyházi irodalmat és az abban nyilatkozó közvéle-

ményt akár nem: **anyi** bizonyos, hogy a jezsuitai merészségnek és más itt meg nem nevezhető jezsuitai tulajdonoknak nem kevés mértékével bír. Vele tehát e ponton sincs mit beszélni; de a magyar protestáns olvasóra nézve nagyon tanulságos sőt szükséges lesz figyelembe venni a következő adatokat.

A *Zeitschrift für Protestantismus und Kirche* Nürnbergben megjelenő havi folyóirat folyó évi májusi füzetében egy *Um was streiten wir mit den Ultramontanen?* című igen érdekes cikk van, a melyből csak a következőket kérem figyelembe venni: „Az ultramontánok egyik vezére Dr. Maufang Mainzból, egy társulati gyűlésen Innsbruckban eme nevezetes nyilatkozatot tette: „Mint hogy az Isten nem mindenkor segít csudaszerűen, az egyháznak világi segílyre van szüksége; ily érdekből azonban csak két nagy katolikus államra tekinthetünk, t. i. Franciaországra és Ausztriára; ezektől kell segílyt várni a forradalom ellen,“

– a mi az ultramontánoknál a protestantizmust jelenti. Először azt remélték, hogy Ausztria fogja letiporni Poroszországot, amelyet Róma, folyvást halálos ellenségének tartott.“ Meghíusulván az Ausztriába vetett remény, francia segílyért kellett folyamodni s midőn Renan, már a háboru után azt irta Strausznak, hogy most már a poroszokon leendő bosszuállás végett az ultramontanizmus karjai közé kell vetni magunkat, ez által azt is kifejezi, hogy az ultramontánok már a harc kezdetén mily álláspontot foglaltak el Poroszországgal szemben. A francia-porosz háboru ismét nem sikerülvén az ultramontanizmus javára, sőt a háboruból a német birodalom s a protestáns császár állván elő, most már a világi fegyver nélküli küzdelem központját Poroszország belsejébe kellett áttenni. E küzdelem célja az, hogy Németországban az ultramontanizmus legyen a teljhatalmu intézkedő, minden oly ügyben melyet ő magáénak nyilvánít; evégre **szükségesnek tartja a német protestantizmust kiirtani**, „er hält für nothwendig den deutschen Protestantismus auszurotten,“ a protestáns nagy hatalmat megbuktatni stb. Már több oldalról hangzik a fenyegető szó hogy „ha Poroszország folyvást el-

lenségül, a pápa a császárt leteheti, a forradalma megindíthatja s vezényelheti és a porosz uralomnak végetvethet.“ stb.

Bajorországban az ultramontánok felszólították a legújabb időkben a protestans konzervatívokat, hogy fogjanak kezét a liberálok ellen; de a felelet ez lön: „azokkal akik a syllabus és csalhatatlanság alapján hadat izennek a német birodalomnak, egyetlenegy becsületes protestáns sem foghat kezét.“

Ha Bajorországban, ahol a klérus és az ultramontanizmus rendkívül erős, így vélekedik és nyilatkozik egy jeles protestans folyóirat és politikai párt: hát vajjon a magyar protestánsok nem lehetnek-e hasonló véleményben?

Kitünő meleg ágya az ultramontanizmusnak Belgium is, s im a *Revue de Belgique* című tekintélyes folyóirat ez évi folyamában De Laveleye első rangu francia tudóstól egy értekezés jelent meg: *Le protestantisme et le catholicisme dans leurs rapports avec la liberté et la prosperité des peuples. Etude d'économie sociale*; — ezen kitünő értekezésben tárgyunkra vonatkozólag a többek közt következő tételek fordulnak elő: „Az ultramontanizmus az oka Franciaország nyomorainak. Az ultramontanizmus volt az, amely a klerikális párt eszköze — Eugenia császárné által megindította a mexikói hadjáratot és a porosz háborút a végre, hogy gát vettessék az európai protestans államok előhaladásának.“ Ismét: Már 1870-ben az ultramontanizmus volt az, amely hadat izent Németországnak.“ — De Laveleye kitünő művét, amely Brüsszelben s Lipszében Muquardt-nál külön nyomatban is megjelent, nagyon ajánlom a lelkeszi értekezletek figyelmébe; hadd látnák minél többen, mily kincs az a protestantizmus, amely a mi hazánkban, saját hivei által is anyira el van most hagyatva!

Közönségesen tudva van, hogy amely napon a pápai csalhatatlanság dogmája ünnepélyesen kimondatott, ugyanazon napon, t. i. 1870. július 18-dikán izente meg forma sze-

rént Franciaország is a hadat Poroszországnak. Már csak az eddigi közleményekből is nyilván lehet az elfogulatlan olvasó előtt, hogy ez nem vaktörténetből esett így; benső összefüggés volt a két esemény között. „Vérbe és romokba kellett borulni a világnak, miután egy nagy hazug magát csalhatatlannak nyilvánította és mint Isten, az Istennek királyi székébe ült“, — mondá egy tekintélyes német ref. lelkész. „Az egész háboru Róma izgatásából származott, amely miután a vatikáni zsinaton győzött, most már meg akarta törni a legfőbb protestáns államot is.“ Reformirte Kirchenzeitung 1872. 3—4 l. stb.

Egyébiránt arra nézve, hogy magok a francia római katolikusok s épen püspökök is egyenesen vallásos jelleműnek és irányzatunak tartották a háborut, számos adatokat hoz fel a többek között s Neue evang. Kirchenzeitung is. 1870. 593—4. 727. 1871. 68—9. stb.

Tökéletes igazság az, amit Bismark nem sokkal ezelőtt a porosz országgyűlésen mondott, hogy t. i. „a pápát szorosan véve, saját hivatala kötelezi arra, hogy az eretnekeket, tehát a porosz és német nemzet legnagyobb részét is kiirtsa,“ „auszurotten.“ Ennek ellent mondtak ugyan az ultramontánok; — „aber Recht hat Bismark doch gehabt“, mondják a protestánsok.

Sehogy sem tetszik az Uj magy. Sionnak a Figyelmező említett cikkének e következő pontja sem: „A kitünő mértékben protestáns Poroszországot az önvédelem kényszerítette arra, hogy az állam törvényei ellen nyíltan feltámadt papizmust ismét egy új törvénnyel sujtsa“. stb. Az Uj magyar Sion szerint a porosz r. kath. püspökök oly ártatlanok mint az Aesop báránya volt a farkassal szemben; s nem más mint „a puffasztó protestáns gög dühe“ provokálta és üldözi a humanizmus felszentelt hőseit, a közoktatás fáradhatlan, önzetlen bajnokait“, stb., míg a katholicizmus tőr „mint a jog és becsület vértanuja“ stb. Aki ezt nem így hiszi, az „a dem o-

ralizált német sajtó szemtelen hazugságait fogadja készpénz gyanánt“.

Őszintén mondom, hogy én egy percig sem örültem a poroszországi zavarok felett, sőt sajnáltam azon minden esetre kellemetlen helyzetet, amelybe a porosz klérust a pápaság juttatta; de azt, hogy azon porosz és nem porosz külföldi protestáns egyházi lapok és folyóiratok, amelyekből pl. én, az említett tárgy körüli ösmereteimet meritettem, demorálizálttak és szemtelen hazugok volnának, soha észre nem vettem.

Nem a protestántizmus, hanem a vatikáni zsinat, a syllabus, a csalhatatlanság, „a puffasztó pápai gög“ taszították a porosz klérust azon hinárba, amelyből kiszabadulni most már oly nehéz. Előre belátták ezt, egyebekkel együtt, magok a német római katolikus püspökök is. Már 1870. január 26-dikán, tehát jóelőre kifejezték, hogy a csalhatatlanság dogmájának célba vett megállapítása „alkalmat és ürügyet fog szolgáltatni az államkormányoknak arra, hogy a róm. kath. egyháznak még fenálló jogait megtámadják.“ Midőn pedig magán a vatikáni zsinaton, darab ideig a legnemesebb elszántsággal és kitartással küzdöttek a pápai csalhatatlanság ellen, de nem boldogulhattak, július 17-dikén, tehát épen egy nappal a dogma végleges megállapítása előtt, egy oly protestatzió mellett hagyták el Rómát, amelyben kifejezték, hogy „azon szerencsétlen következményekért, amelyeket ama dogma rövid idő alatt s minden bizonynyal szülni fog, a felelősséget sem az emberek, sem az Istennek rettenetes ítélőszéke előtt magukra nem veszik“. Nyilván kijelentik, hogy „a polgári társaságot merőben lehetetlen a zsinat által megállapított szabályokhoz idomítani és hogy a dolog oda fog jutni, hogy a katolikusok az állam ellenségeinek fognak tartatni, mert lelkiismeretükben köteleztetve vannak oda törekedni, hogy minden országok és nemzetek a római pápának alávetessenek“.

Hefele, rottenburgi róm. kath. püspök, még 1870. no-

vemberben is, tehát néhány hóval a zsinat után így irt: „Én itt Rottenburgban épen úgy nem titkolhatom el magam előtt mint Rómában, hogy az új dogmának semmi igazi, valódi bibliai és hagyomány szerinti alapja nincs; az egyház megmérhetetlenül meg van rontva, úgy hogy az soha keserűbb és halálosabb csapást nem szenvedett, mint ez évi július 18-dikán. De az én szemeim sokkal gyengébbek, mintsem hogy e vészben valami szabadulási utat felfedezhetnének, kivált miután csaknem az egész német püspöki kar, úgy szólván titokban, megváltoztatta meggyőződését s részben a legszenvedélyesebben üldöző infalibilizmusra tért át.“ Friedberg, Aktenstücke die altkatholische Bewegung betreffend. Tübingen. 1873. 76—77. l. Melléklet e mű a Dove, Zeitschrift für Kirchenrecht című igen jeles folyóiratának XII-dik kötetéhez. — Mellékesen említve ugyancsak e folyóirat X-dik kötetében van közölve egy a müncheni állami könyvtárban nem régen felfedezett 1561-dik évi rendkívül érdekes kézirat, melynek címe: Ad Caesarem Ferdinandum de reformanda ecclesia articuli; — Auctor est Episcopus, Hungariae regni olim Cancellarius. — Ugy gondolom, nem más, mint Oláh Miklós. Ezen 62 cikkből álló terjedelmes emlékiratban a pápai hatalomról oly nézeteket állít fel és védelmez Oláh Miklós, amelyek miatt őt a mostani pápa mint nyilvános eretneket bizonyosan kiátkozná. Ilyen az a hiresztelt római következetesség! Hanem az is szomorú dolog ám, hogy 1871. őlta, amidőn ama nevezetes emlékirat nyomtatásban megjelent, nem akadt magyar protestáns jogtudós vagy theolog, aki ama nevezetes emlékiratot tüzetesen ösmertette és méltatta volna. De hát vajjon ösmerik-e nálunk épen Dove Zeitschriftjét is?

Jó előre belátták tehát magok a német püspökök is, a csalhatatlanság dogmájából elmulhatlanul bekövetkező végzetes zavarokat; ők azonban mindemellett is a magyarországi püspökökkel együtt, nem sokára meghódoltak a szörnyű dogmának; a lelkiösméret szabadságát s az államok ön-

állóságát megtámadó pápaság vakeszközeivé lettek; laudabiliter se subjecerunt! mint a római stylus curialis kifejezte magát. Itt kell tehát keresni a zavarok forrását, nem pedig a porosz protestantizmusban. Nemcsak protestáns egyházi lapok, hanem még egy konzervatív világi államférfi Diest-Daber szerint is „a harcra való provokáltatás minden esetre a pápától jött, a csalhatatlansági dogma által.“ „Az a kérdés, hogy Poroszországban én legyek-e az államfő vagy a római pápa“, — mondá egykor az öreg porosz király, s bizonynyal egyenesen a szeg fejére ütött. —

Rendkívüli azon türelmetlenség és egyenes gyűlölet, amelylyel a római katholicizmus s annak kebelében különösen az ultramontanizmus és a pápaság irántunk protestánsok iránt viseltetik. Ők minde mai napig nyilván hirdetik, hogy nekik joguk van kemény testi büntetéssel és erőszakkal is kényszeríteni minket a megtérésre, azaz a római katholikussá léételre; — s mindazok, akik megkereszteltettek, bármiféle felekezethez tartozzanak is, nemcsak általában a római pápának, hanem kerületenként az illető római katolikus püspöknek alattvalói. Mi tehát pl. debreceni és biharmegyei református papok, a váradi püspökség területén lakó minden lelkészársainkkal és hitfeleinkkel együtt, a váradi püspök alattvalói vagyunk, noha ő hivatalos esküt tett arra, hogy minket is mint eretnekeket tehetsége szerént „üldöz és ostromol.“ Ő szeréntök a mi egyházunk, teljességgel nem egyház, hanem oly szökevények csoportja, akik folyvást alatta vannak Rómának, épenugy mint a szökött katona a hadi törvénynek.

Nemcsak mint megdöbbenő történeti tény a multban, hanem mint pozitív római kath. tan, mai napig fenáll az, hogy a protestánsokat sokkal inkább kell üldözni mint a zsidókat és törököket. Ezen tant, a református papból bátai apáturrá s pozsonyi kanonokká lett Vörösmarti Mihály egész jezsuitai arcátlansággal a következőkben fejezi ki: „Ezeket (t. i. a lutheranusokon és kálvinistákon) pe-

dig az anyaszentegyháznak igazsága (joga) ép anyi, mint egy valamely embernek nyájából kiveszekedett juhain. Azért egy juhos gazda, gyalog vagy paripáján a mezőbe jártába, lát egy, két, három juhot: kerüli, forogja, ha pofáján vagy szarván billegét láthatja-e, nem-e. És ha nem, békét hágy nekik, mert igazságát hozzájuk nem láthatja. Ha pedig billegét rajtok láthatja, üzi, kergeti, hogy a nyájra keritse. Oda pedig ha semmiképen nem üzheti, szabad véle, ha általveri, lövi is. Így az anyaszentegyház a zsidókon, törökökön, jelét, billegét nem láthatja és ezért békét hágy nekik anyiból, hogy őket hitre nem kényszeríti, mint kikhez igazságát nem láthatja. A luthereken pedig s kálvinistákon nevét és billegét látja. Micsodát? A keresztyén nevezetet, keresztséget, bibliának köztük forgását, abból való bizonyítást, hozzája valami böcsületöket etc., melyekből nyilván láthatja, hogy az ő aklából s nyájából szakadtak, mert a katolikusokon kívül sehonnan ezeket másunnan nem vehették. Ezért, a keresztyén hitnek igaz voltát illendő s elegendőképen megbizonyítván és ugy elejökbe adván elsőbe, hogy mely ellen semmit ne mondhassanak, szép intéssel kényszeritheti őket a nyájra, a keresztyénség gyülekezetibe, az anyaszentegyházba. Melylyel ha nem használhat, igazsága vagy on ahoz, erejében erre haszinte megfogyatkozott volna is, hogy tüzzel vassal rajtok lehessen⁴. Ipolyi. Vörösmarti Mih. megtérése históriája. 297. l. Régi magyar egyházi írók. I. Budapest. 1875. — Vörösmartit az említett zordon nézetért mentegetni valóban felesleges dolog. Nem egyéni nézet az, hanem Rómának köztana. Épen ugy hirdette azt hazánkban későbbben is a többek közt gróf Erdődi Gábor egri püspök: *Opusculum theologicum etc. Tyrnaviae. 1721.*; és Padányi Biró Márton veszprémi püspök: *Enchiridion etc. Jaurini. 1750.*

Nagyon természetes, hogy Róma és az ő ultramontánai, a protestantizmus elleni irtó harc fegyvereit az időkhöz és körülményekhez képest szokták megválasztani. Ma már nincs szükség Bertalan-éjjekre, dragonnádokra és számkivetésekre,

sem inquisitiokra és azok kinpadaira; nincs szükség delegátum judiciumokra és nápolyi gályákra sem. A milyen hatalmas eszköz volt hajdan a fegyver és a kinpad, olyan, sőt talán hatalmasabb ma a pénz. Ha tehát a klérus, bármely országban is, folyvást megmarad az ő, államtól nyert hajdani ropant javadalmaiban éspedig anélkül hogy az azokkal együttjárt kötelmeknek és terheknek ma már csak felét is teljesítené; ha az állam reájok róvta és róvja a földkirtokosokra a pátronátus terhét, de csupán a római katolikus plebániák s iskolák irányában; ha még az állami vagy kamarai jószágokban s még az alkotmányos magyar miniszterium is, míg a róm. katolikus plébánusokat újból rendszeresen dotálja a hasonlót kérelmező protestáns papokat, amint kevéssel ezelőtt is megtörtént, visszautasítja; — ha a klérus folyvást megmarad politikai előjogaiban, vagy ha nem marad is meg, mindenkor kész lesz szövetkezni bármiféle többségben levő párttal vagy létező hatalommal; ha a törvényesen bevett felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság folyvást papirosan marad; ha az állam fényüzőleg s kötelezőleg megszabja a protestánsokra nézve is, hogy micsoda feltételek alatt tarthatják meg békekötések és alaptörvények által örökidőkre biztosított iskolákat, de mindemellett is ezen iskolák számára egyetlenegy garas segélyt sem ad; ha az államkormányának különös gondja lesz arra, hogy minél több római katolikus püspöki székhelyen jogakadémia, gymnasium és reáliskola legyen, éspedig részben vagy egészben az állam költségén, és hogy ha e mellett, még a debrecenvárosi reáliskolára sem tud vagy nem akar más államfelügyelőt kapni, mint egy váradi szerzetes kanonokot; ha az egyetemek folyvást megtartják az ő kitünőleg római katolikus jellegüket: akkor és több más ilynemű viszonyok és intézkedések esetén, a klérus és az ultramontanizmus hatalma és dicsősége s a protestantizmus folytonos insége és nyomorusága teljes mértékben biztosítva van. A kitünő nagy vagyonnal könnyen megszerezheti a klérus a kor másik nagy hatalmát a műveltséget

és a hazai művelődésre való hatalmas befolyást is. Övéi lesznek a legjelesebb és legfényesebb tanintézetek; ő fogja a felsőbb ranguak ifjabb nemzedékének nevelését különösen a nőnemnél kezében tartani; a napi sajtó nagy részét hatalmába keritheti; az országostudományos intézeteknél és egyleteknél, akadémiáknál, muzeumoknál, levéltáraknál, könyvtáraknál stb. vezérszerepet vihet; s ezek mellett még, valamint eddig, ugyezentul is, bizonyosan kitünő gondot és fáradságot fordít arra, hogy a vegyes házasságokból minél több előnyt szerezhessen a római katholicizmus számára.

Mindezek által egyáltalában nem azt akarom kifejezni, hogy nosza rajta! el kell venni mindjárt a papi javakat! Én részemről nem bánom, hogy ha még századokig fogják is élvezni a róm. kath. egyházak, iskolák és klérus az eddigi állami javadalmaztatásokat; hanem aztán ezen esetben szigoruan követelendőnek tartom igenis, hogy a mi egyházunkat és iskoláinkat is méltányos és igazságos arányban rendszeresen segélyezze az állam; hapedig ezt, a nyomorba jutott országos pénzügyi viszonyok miatt, vagy bármi oknál fogva is nem teheti: akkor hagyjon meg bennünket legalább egyházi és iskolaügyi történeti jogaink békés birtokában és bizza reánk, hogy saját iskoláinkban mily utat, módot és eszközöket válaszszunk a közoktatás végcéljának eléréséhez; mert hogyha „a mindenható állam“, történeti jogainkból is kivetkeztet bennünket, — pedig ez meglesz maholnap, — hogy ha kellő mérvben nem segélyez, de azért mégis az állami és római katholicus gazdag tanintézetekkel való versenyzésre kötelez és kényszerit bennünket: akkor aztán mi, elmehetünk koldulni; de hova? — a hazában nagyon kevés ajtó és erszény nyilik már ma meg előttünk, mert valóban szegények vagyunk ugyan vagyomban is, de a vallás iránti szeretetben még sokkal szegényebbek; a külföldi segélykérés, kisebb-nagyobb mértékben folyvást hazánk és nemzetünk szégyenével jár s ha azzal nem járna is, a kéregetés egy részét már betiltotta az államkormány, s amely joggal és alapon ezt megtette, ugyanazzal körülbelöl megteheti azt is, hogy mindenféle még

hazai segélykérést is eltiltsón, olyformán amint az, a mult században el vala tiltva. stb.

Reánk magyar protestansokra nézve mindenfelől zürzavar és szomorú kilátás! Én részemről minden demokráziánk, politikai pártszereplésünk, népszerűségünk, magasztos terveink, szapora indítványaink, ünnepélyeink, tarackdurrogásaink, fáklyászenéink, „hörpigéink“ s más eféle életjelenségeink mellett is, a komoly valódiságra tekintve, azt mondom, hogy a multak folyamán nincs korszak, a melyben a magyar protestantizmus úgy elhagyta volna magát mint ma! Egy ideig azon jellemzés illett reánk is, mit egykor a lengyel és magyar nemzetre alkalmaztak: *jugi impatiens, libertatis incapax*; most már mahólnap teljes mértékben mondhatják rólunk, a mit Tacitus mond (Annales I. 7.) a rómaiakról: „*ruere in servitium.*“ A Sallustféle híres mondatot megfordítjuk mi is, így: *malo quietam servitatem, quam perniciosam libertatem.* — De erősen hiszem, hogy Isten és magunk közreműködésével nekünk is lesz még jobb jövőndök. *Non si male nunc, et olim sic erit!*

A fentebbiekből láthatod a többek közt Tisztelt olvasó, hogy a Figyelmező azokat, amiket az ultramontanizmus törekvéseiről, a poroszországi zavarokról stb. mondott, nem az újjából szopta. A legújabb tudósítások szerint már, a porosz püspökök is sokat tágitottak s alkalmazkodni készek a törvényhez, mert jegyezzük meg jól, hogy nem kormányrendeletekről, nem pátensekről, hanem valóságos országos törvényekről vagyon szó, mint amelyeknek t. i. a porosz püspökök és klérus, a pápa parancsára ellene szegültek. A béke őszinte helyre állását mi is őszinte örömmel üdvözöleljük.

Másik, amit az előadottakból elvonhatunk az, hogy Tzschirmernek teljes igazsága van, a mottóul kitüzött szavakban, s a protestans orthodoxia a tudomány mezején sem békülhet ki a római kathólicizmussal, kivált a maival, oly könnyen mint azt Strausz gondolja, aki hittanának előszavában azt véli, hogy ha az emberi ész feltétlenül döntő tekintélyéről — **autonomiájáról** — lemondunk s heteronomiához, más

döntő tekintélyhez folyamodunk: „akkor egészen mellékes és csekély értékű kérdés az, hogy ezen heteronomia elve, az egyház legyen-e vagy a szentírás?” Egyáltalában nem így áll a dolog, mert a protestans orthodox a szent írást, amelynek alapján ő áll, teljes tökéletes ellenkezésben látván a római katholika egyházzal, annak csalhatatlan pápájával, hierarchiájával, misejével, közbenjáró szenteivel stb. stb. teljeséggel nem közönyös. hanem nagyon is lényeges dolog reá-nézve az, hogy az egymással ellenkezők közül melyiket válaszsza, sőt voltaképen a választás ő előtte már kérdésbe sem jöhet, és pedig annyival inkább nem, mert az okos protestans orthodox nem vetette el az ész autonómiáját midőn a szentírás alapjára lépett, desőtinkább esze és összes szellemsége által indittatva és vezéreltetve lépett a szentírás alapjára. Ily módosítással fogadhatjuk el van Oosterzee fentközlött apologetikai alaptételeinek XIV-dik pontját.

Részünkről nem vizsgáljuk, hogy vajjon a római kathólikusok mily uton jutottak az egyház s most már a pápa kizárólagosan döntő tekintélyének zászlója alá, az ellen sem lehet legkisebb kifogásunk sem, ha vallásuk dogmáihoz őszinte hiveséggel ragaszkodnak; hanem azt már óhajtjuk igen is, hogy midőn az államhoz s különösen más felekezetekhez való viszonyról van szó, akkor ne az uralomvágy, türelmetlenség, gyűlölet és üldözés, hanem a haza és emberiség szent érdekeinek elveit kövessék, aszerint amint azt Vörösmarty Mihály javallja, de nem az, akiről fentebb szólánk s aki Pázmánnak egyik tanítványa, kedvence és a türelmetlenségben is hü követője volt; hanem az a Vörösmarty Mihály, akit méltán tartunk nemzetünk egyik legnagyobb költőjének és aki épen egy „Pázmán” című epigrammban így ír:

Pázmán, tiszta valóságnak hallója egekben,

Megtért ténitő, állok az Isten előtt,

S hirdetek új tudományt, oh halld, s vedd szivre magyar nép:

Legszentebb vallás, a haza s emberiség.“ —

Debrecen 1875. Auguszt. 3.

Révész Imre.

Egyháztörténelmi tárcsa.

1.

A magyarországi reform. egyházkerületek 1821. márc. 18, 19, 20 és 24. napjain Pesten, ugyanazon évi október 1—4. napjain Debrecenben s az 1822-dik évi február 20—22. napjain Pestentartott generál konventeinek jegyzőkönyvei. (Folytatás)

1821-ik esztendőben október hónap 1. 2. 3. és 4. napjain sz. k. Debrecen városában tartatott helvétziai vallástételt tartó négy szuperintendenciák general konventje.

A tiszáninneri superintendencia részéről: méltóságos Vajai Vay József udvari tanácsos, és a felséges septemviralis tábla assessora, s ezen superintendencia főkurátora; Vajai Vay Ábrahám cs. kir. kamarás; tek. Bizáki Puky István; Szathmáry Mihály; és Szathmáry Király József; főtisztelendő s tisztelendő Szathmáry József, coadjutor superintendens, Kérészy Ábrahám esperest, Kovács István generalis nótárius, és Várady Pál assesor.

A tiszántuli superintendencia részéről: méltóságos vice palatinus és főkurator Pécsujfalusi Péchy Imre, borosjenői Tisza László cs. k. kamarás, ttes Kapolcsi Domokos Lőrincz, nagytiszteletű Buday Ésiás generalis nótárius, — Juhász István, és Héczey Pál esprestek.

A dunántuli superintendencia részéről: méltóságos Szilasi és Pilisi Szilassy József udvari tanácsos, a fels. septemviralis tábla assessora s főkurátor; tekint. Szomori Pázmándy Károly és ifjabb péli Nagy András, főtisztelendő- és tisztelendő Tóthpápay József szuperintendens és Tóth Ferencz generalis nótárius.

A dunáninneri superintendencia részéről: méltóságos L. báró Vajai Vay Miklós cs. kir. kamarás és generalis, R. Sz. B. gróf Széki Teleki József cs. kir. kamarás, tekint. Zsiday Sándor, és Szathmáry József, főtisztelendő- s tisztelendő Báthory Gábor superintendens, és Fodor G. generalis nótárius urak.

Mely alkalommal:

1.) Mindenek előtt főtisztelendő dunáninneri superintendens Báthory Gábor ur, a nagy isten segítségülvaló hívása mellett esedezett ő szent felségének, hogy a jelenlevők sziveit bölcsességgel és különösen az egyetértés szent lelkével szentelje meg, s a köztanácskozásokat nagy neve dicsőségére vezérelje. Mely buzgó imádkozását a most tisztelt főtisztelendő szuperintendens urnak az egész gyülekezet hasonló ájtatossággal követte. Ez előre bocsáttatván:

2.) Hogy minden jelenlevőknek ezen general konvent különös tárgyairól tökéletes tudományok lehessen: felolvastatott a főtiszt. tiszántuli superintendens főkurátora mélt. pécsujfalusi Péchy Imre ur, s némely tiszántuli lelkipásztorok egyenlensége dolgában, ő cs. kir. felsége parancsolata következtében, a folyó év mártius 17-ik s több következő napjain tartatott, s ugyancsak ő cs. kir. felsége atyai színe elibe terjesztett general konvent jegyzőkönyve. — Ennek következtében:

3.) Felolvastatott ugyancsak ő császári kir. felségének a felséges helytartó tanács útján e folyó év 20263. szám alatt kelt abbeli kegyelmes parancsolata, mely szerint a fennkitett időben és tárgyban tartott general konvent munkálkodását, felséges helybenhagyásával is megkoronázván — annak rendelkezéseit végrehajtással is megerősíteni kegyelmesen parancsolja, s magának a dolog folyamatáról továbbra is környül állásos jobbagyi alázatos tudósítást tenni rendel.

Élni fog ő cs. kir. felsége ezen atyai különös kegyessége, hogy a vallásos dolgainkban való jó rendet felséges hatalmával is megerősíteni méltóztatott, — a késő maradék háládatos emlékezetében is, ugyanazért ezen felséges resolutio pontos teljesítése itt is közönségesen elrendeltetett, megegyezvén ezen general konvent aggódása az ő cs. k. Fels. rendelkezésével abban is, hogy minden új rendelkezések által egyszersmind, és különösen az adózó nép sorsa könnyebbitése is eszközöltessék.

4.) Előadta ezen g. konvent előlülője mgos udvari tanácsos s a tiszáninneri superintendens főcurátora, — a felséges helytartó tanács üléseinek akkori előlülője hozzája abban eresztett praesidialis levelét — melyszerint az, e folyó év mart. 17. s több következő napjain tartatott general konvent aktáit a szükséges használás végett megküldvén — azokat annak idejében a mennyiben az originalisokat megtartani, szükség volna — legalább hiteles párban visszautasíttatni parancsolja.

Tudomásul vétetik, minthogy ő cs. k. felsége közelebb s már sokszor tisztelt resolutioja, ekklézsiái igazgatásunk rendét felséges hatalmával is oly képen megerősítette, hogy valamint a felséges resolutio, úgy az azt megelőzőtt akták is minden szuperintendensia arkhivumában is meglegyenek, azoknak mind a 4 főtiszt. szuperintendensia számára leendő leiratása, s ugyezen g. konvent jegyzői aláírása alatt leendő kiadása elhatároztatott, az originalis akták visszaküldése mellett a budai agens arkhivumában is a kinél ezentul is a general konvent aktái állani fognak egy hiteles párban letétetvén.

5.) Olvastattak a mélt. erdélyi főkonsistorium két rendbeli levelei, melyeknek egyikében a g. konvent a szilágysági ekklézsiák felől tett rendelkezéseit maga részéről is helyesnek találja — másikában pedig a

mostani g. konventre is — a maga részéről, királyi tanácsos Laskay Sámuel ur kiküldetését jelenti:

Tudomásul vétetik.

6.) Olvasatott ugyancsak az erdélyi főkonsistorium követe mgos Laskay Sámuel ur ezen general konvent mgos előlülőjéhez küldött levele, melyben csak későbbben történhető megjelenését jelentvén: addig is különösen a szilágysági lelkipásztorok ezen főtiszt. tiszántuli szuperintendencia archivumában letett nemes levelek kikerestését kéri.

Tétesse meg a főtiszt. tiszántuli szuperintendencia ezen diploma kiadatása iránt a szükséges rendelést, oly móddal mindazáltal, hogy mivel Bethlen Gábor fejedelem akkori diplomája szerint a lelkipásztori hivatalnál fogva egyszersmind nemessé is lett partiumbeli lelkipásztorok maradéki, ezen partium egy része már valósággal Magyarországhoz vissza kapcsolatván, ugyancsak ezen nemes magyar haza kebelében lagnának, azoknak lehető használása végett in authentico transumpto a fenntisztelt kedvező resolutioval együtt ezen szuperintendencia arkhi-vumában is maradjon meg.

7.) A felséges resolutio pontjaihoz képest is — a mi az ezen főtiszt. tiszántuli szuperintendencia kebelében a traktusok új felosztását s jobb rendbeszedését illeti:

Ennek jobb móddal leendő elrendelése végett a mgos előlülő ur ezen g. konvent tagjai közzül a világi rendből ugyan mgos főkurator pécsujfalusi Péchy Imre, mgos cs. kir. kamarás borosjenői Tisza László, gróf Széky Teleki József; vajai Vay Ábrahám, ttes Kapolcsi Domokos Lőrincz, Szomorai Pázmándy Károly, Bizáki Puki István, — az egyházi rendből pedig: főtiszt. dunáninneri szuperintendens Báthory Gábor, s tiszáninneri koadjutor szuperintendens Szathmáry József urakat kinevezni méltóztatott, kik a főtiszt. tiszántuli szuperintendencia minden jelenlevő előljárói s tagjai kihallgatása, utasítása, s együtt munkálkodása mellett, az ezen tiszántuli szuperintendencia traktusai jobb móddal leendő felosztását dolgoznák ki, s munkálkodásokat a holnapi napon tartandó general konvent ülésének adnák be, figyelmetessé kívánván ezen g. konvent a most kiküldött tagjait, s az együtt munkálkodó szuperintendenciát tenni az iránt, hogy munkálkodásuk főszempontjául azt vegyék, hogy az adózó nép sorsa könnyebbitése tekintetéből is, az új traktusok se nagyon kicsinyek, se felette nagyok ne legyenek, s amennyire lehetséges a politikai jurisdictiókhoz alkalmazódjanak. Elvárván ezen g. konvent a kiküldött követ urak tudósítását az iránt is, hogy melyik traktusban mennyi világi, s mennyi egyházi assessorokat, kiket a traktusok gyűléseiben a peres dolgok elítélése illetni fog, javallanának tétetni.

8.) Ugyancsak a felséges resolutio további pontja szerint az ekk-

lézsiai, — világi s egyházi előjárók választása iránt javallott mód, ő felsége által is megerősítettén,

A főtiszt. tiszántuli szuperintendens e részben is magát az ő felsége kegyelmes rendelkezéséhez alkalmaztatni fogja oly móddal, hogy minden akár egyházi, akár világi előjárói hivatal megüressedésével a traktusok ekklézsiáknaként voksoljanak, s errenézve a hol még az ekklézsiái presbyteriumok jól rendezve nem volnának, azok mindenk előtt elrendeztessenek, s egyáltalában nem csak a külső előjárókból, hanem az ekklézsiák minden tagjaiból kiválasztott s meghiteltetett tagokból álljanak.

A választásra nézve megjegyeztetvén egyrésztől most is az, hogy a kire az ekklézsiák fele részénél több voks megy, az azonnal elválasztottnak tartasson, s többé voksolás alá ne is eresztessen, és csak azon esetben vétessenek mint kandidátusok új voksolás alá, azok a kiknek több voksok vólt hárman, vagy négyen; — másrésztől pedig az, hogy a nagyobb és kisebb ekklézsiák között illendő proportio tekintetéből, — a hány predikátor van valamely nagyobb ekklézsiában, azon ekklézsiának voksa ugyancsak annyi votumnak számláltasson. Ezeknek következtében.

9.) Előadatott a mgos előlülő ur által az, hogy minekutánna a főtiszt. tiszántuli szuperintendensében épen új szuperintendensnek kellene választatni, sz. kir. Debrecen városi reform. ekklézsia nevében pedig a tiszántuli szuperintendens konsistoriumának beadott, az által pedig ezen g. konventre igazított s itt közönségesen felolvasott maga kinyilatkoztatásában ezen városi ekklézsia a felséges Resolutio nyilvános foglalata ellenére az agentialis kasszák jobb rendbe szedése, a szuperintendens Debrecen városán kívül leendő tartása, s az új traktusok felosztása ellen tovább is nehézségeket formálni merészelve, — Ő felsége atyáskodó intézeteiből, mely egyszersmind a békességet is parancsolja, nem következne-e természetesen, hogy miután a szomorú tapasztalás szerint több mint száz esztendőktől fogva az ezen tiszántuli szuperintendens kebelében uralkodó hol titkos, hol nyilvános egyenlenségeknek az ezen írásban feszegetett principiumok voltak kútfejei, — nem kellene-e ez idő szerint addig még a szívek és elmék le nem csendesednek, s a tapasztalt vizsgálódások meg nem szűnnek, határozatba tenni azt, hogy az ujonnan választandó szuperintendens ne tagja, hanem felette legyen a debreceni ekklézsia gyűlésnek, és így debreceni predikátor most ezuttal ne lehessen, s ha a választás debreceni predikátorra esne is: lakását más ekklézsiába átteni köteleztessék.

Mely dolog bővebb megfontolást kívánván, s már az idő is eljárván, a másnapki ülésre halasztatott.

O k t ó b e r 2-d i k napján folytatott a g. konvent ülése.

10.) Ugyancsak a mgos előlülő ur előadta, elsőbben is a n. m. kir. helytartó tanács e folyó év april 3-án a 21198. szám alatt kelt kegyelmes parancsolatát, melyszerint a főtiszt. dunáninnyi szuperintendens kebelébe helyezett kis-váci iskola rektora Kalas Sámuel, ugyancsak a helybeli predikátor, s némely presbyterek közt támadott egyenetlenségek elintézésére a fels. helytartó tanács által királyi biztosképen kiküldettetvén — midőn a helyszinén ezen tárgyat elintézte, s munkálkodása felől a kegyelmesen parancsolt alázatos tudósítást megtette volna: munkálkodása kegyelmes helybenhagyása mellett azt méltóztatott a nagyméltóságú Magyar királyi helytartó tanács e folyó év szeptember 18-án 24,255. szám alatt kelt kegyelmes parancsolata által a tisztelt mgos előlülő urra bizni, hogy a közelebbi gen. konventnek jelentse be, hogy az ekkleziák keblében ne talán támadható eféle kedvetlenségek a gradualis apellata utján elsőben a tractuale — onnan a szuperintendensialé consistóriumokra, s innen pedig végezetre a 4 szuperintendensialé g. konventjére apelláltassanak, világosan felhagyatván a mind ezen székek végzéseivel megnem elégedő félnek azon szabadsága, hogy sérelmét a nagyméltóságú magyar királyi helytartó tanácsnak vagy szinte magának ő Felségének is elibe terjeszthesse :

Mely kegyelmes parancsolat ezen gen. konvent által is háládatos tudomásul vétetvén — ezennel közhírré is tétetni, s e végre mind a 4 szuperintendensialé számára is leíratni rendeltetett, oly hozzáadással, hogy a tractusok az eféle előfordulható esetekben a bepanaszolt személyt hivatalától csupán csak suspendálhassák, és mindég birtokon belől menjen az apellata a szuperintendensialé consistóriumhoz — hanemha a felek a tractus consistóriuma ítéletében megnyugvásokat világosan kijelentenék.

11.) Ugyanezen kedvező kegyelmes parancsolat gondos megtartása a general convent figyelmét a maga arkhivuma iránt is ujlag felébresztvén, — a főtiszt. tiszántuli szuperintendensialé mgos főkurátora által pedig ez alkalommal jelentetvén, hogy ezen szuperintendensialé kebelében az akták nem a legjobb rendben tartattak, s nevezetesen a közelebb elhunyt szuperintendens ur halálával sok fundationalis eredeti levelek, iróasztalán rendetlenül s szabadon találtattak.

Megujítja ezen g. konvent a maga arkhivumára nézve azon rendelést, hogy a budai ágens felvívása alatt tartassék.

A főtiszt. tiszántuli szuperintendensialé nézve pedig főbb kötelességi közül valónak találja ezen szuperintendensialé azt, hogy arkhivumai, aktái bátorságos, s záros helyéről mielőbb hathatósan gondoskodják.

12.) A főtiszt. tiszántuli szuperintendensialé tractusai dolgában

— tegnapi napon rendelt kiküldöttség munkálkodását az . . . alatt bemutatván, s az itt közönségesen fel is olvastatván :

Kivánja ezen g. konvent mindenek előtt a traktuále konzistoriumokra nézve meghatározatni azt, hogy a budai zsinat 16. kánonja értelmé szerint is a traktuále konsistorium tagjai számának meghatározása, magokra a traktusokra bizatván : itt csak anyi jegyeztessék meg, hogy a traktusoknak nagyságához képest négy világi és ugyanannyi egyházi assessoroknál kevesebb, hatnál pedig több ne legyen, ide számlálván már a coadjutor curator, és esperest urakat is.

A traktusok üléseiben a iudicium mindenkor legalább hét személyekből álljon, s ugyanazért, ha valamelyik akár a világi, akár az egyházi assessor urak közül a traktusok gyűléseiben meg nem jelenhetne, akadályát a maga előljárójának előre jelentvén, ezen esetben, mind a coadjutor curator, mind az esperest uraknak hatalom engedtetik, hogy amaz ugyan világi, ez pedig egyházi suplens assessorokat csupán azon esetre nevezhessen, kik szintugy hit alatt a traktus azon gyűléseiben az itélethozásban részt vehessenek.

Notariussa pedig a tractuale consistoriumoknak mindenkor assessor predikator legyen, a notariusi hivatal sem mi elsőséget nem adván.

A szuperintendentiale consistoriumokban pedig az egyházi generalis notarius mellé egy világi notárius is rendeltessék.

A mi illeti magát a traktusok új felosztását :

Meggyőzetvén a jelenlevő gen. konvent tagjai tökéletesen a felől, hogy ezen új felosztás s az ekklézsiák szorosabb concentratioja által, a visitatiók és investigatiók alkalmával a fáradság és költség kevesítettnek, s így ezen tekintetből mind a jó rend, mind különösen az adózó nép sorsa elősegítettnek, a kiküldöttség ebbeli munkálkodását a magok részéről is tökéletesen jóváhagyják, oly kevés változással mindazáltal, hogy éppen a fenirt okoknál fogva

a felső-szabolcsi traktushoz : Balkány, Geszteréd, Szakoly, Mihálydi, Új-Fehértó, Téglás, Balsa, Szabolcs helységeket,

Az alsó-szabolcsi hajdúvárosi egybekapcsolt traktusokhoz pedig : Eszlár, Nagyfalu, Lők, Dada, Dob, Szentmihály helységeket,

A nagybányai traktushoz pedig : Szadát, mint filialis ekklézsiát kívánja tétetni.

Jónak és illendőnek látja továbbá ezen general konvent azt is, hogy a nagykunsági traktus, melyhez most is számosabb hevesvármegyei ekklézsiák járulnak, ezentul hevesi és nagykunsági egyesült traktusnak neveztessek, s valamint ezen, ugy az alsó-szabolcsi hajdúvárosi s szintugy az ugoctai, máramarosi, traktusokban

is két coadjutor curator legyen, s rendre egyszer egyik, máskor másik hívassa egybe felváltva az előre tett összeegyezőések mellett a traktus gyűléseit, s az a coadjutor curator tartsa a praesidiumot — a kinek jurisdictiójában fog a gyűlés tartatni; az olyan jurisdictiókban pedig, a melyekben a coadjutor curatorok nem lagnának, az assessorok vigyázzanak, a coadjutor curatorok kötelességére.

Egyébiránt a traktusok ujfelosztása — végrehajtása, magára a fő-tiszt. tiszántuli szuperintendentiára bízván.

13.) Olvastatott a pesti reformata magyar- és német ekklézsiák kántorja és orgonistája Maloveczky János esedező levele, melyben jelentvén, hogy az ekklézsiáinkban szokásban lévő énekekből egy Psalmodiát vagyis négyhangra vett zoltárokból s hymnusokból való gyűjteményt készített, ezen munkáját előfizetés végett a főtiszteletű szuperintendentiáknál ajánlani kéri.

Ezen hasznos intézet tétessék közhírré a főtiszt. szuperintendenciákban, sőt az esedező levél mása az erdélyi mgos főkonsistoriumnak is ajánlva közöltessék.

14.) Olvastatott udvari agens Szücs István ur ezen general konventhez intézett esztendei tudósító levele :

Tudomásul vétetik, s a néhai Vitéz József udvari agens ur írásai rendbeszedése végett a már megajánlott summa felküldésére az illető s még hátralevő főtiszt. szuperintendenciák emlékeztetnek.

O k t ó b e r 3-dik napján folytatott ezen g. konvent ülése.

15.) Méltóságos Vice-Palatinus, s a főtiszt. tiszántuli szuperintendencia főkurátora Pécsujfalusi Péchy Imre ur előadta, hogyha a gen. konvent ebben a szuperintenciában állandó csendességet akarna szerezni — figyelemmel kell lenni azon módokra, a melyekkel éltek az ellenkező predikátorok — mind az előbbeni, mind a mostani kedvetlen viszálykodásokban.

Előre néztek és dolgoztak mindenkor; az oly rendelkezések melyekből a külső rendnek az ekklézsiák igazgatásában való befolyások kiteszett az arkhivumból elvesztek, a protocollumból kihagyattak, nem magok, hanem mások neve alatt beszéltek; így :

2.) Sinay a szuperintendens és a széniorok nevében adott instanciát az uralkodó fejedelemnek azoknak hire és tudta nélkül, — most is közönségesen minden papok nevével panaszolkodtak, s noha midőn az instanciájokra feleltek azt decrarálta a szuperintendens, hogy az ami az instanciában előadatott mind igaz, és csak azért nem irták magukat alá névszerint azoknak szerzői, mivel titokban kívántak maradni, mégis mármost azt állítják, hogy hírok és tudtok s befolyásuk nélkül készültek.

3.) Az 1672. évi szuperintendencialis constitutionak kikellet a protocolumból maradni.

4.) A Studiorum systémából a szuperinspectióról szóló paragraphusnak ki kellett maradni, s a protocollatio a szuperintendens megegyezésével megváltoztatott.

5.) Ezen évi gen. convent idejétől fogva is kimaradtott post authenticationem protocolli az a paragraphus, melyben rendelés tétetett az árkhivumról és szuperintendens pecsétjéről, s nem minden fundamentom nélkül lehet gondolni oly végből, hogy a protocollumban, annak nyoma ne legyen, hogy a szuperintendens halálával a pecsét a főkurátornál állott, s az árkhivumot elpecsételte, s ebből az tetszene meg, hogy még sem állottak el régi szándékjoktól; mivel pedig, ha a privata ekklezsiáknak szabadság adatott a konvent által elbocsátni azokat a papokat, akik azokban a principiumokban vannak, a melyek az instantiában és a zsinat aktái confirmációja ellen tett recursusban előadatnak, még inkább köteles a szuperintendens azokat a szeniorokat elbocsátani, akik azokat adoptálták, mert a szenioroknak gondolkozása módjáról bizonyosnak kell lenni, mivel a szeniorok kötelessége vigyázni, hogy a predikátorok el ne távozzanak a szentirástól, és a hely. confessiótól; — azért a főkurátor ur véleménye az lenne :

1.) Hogy mindazok, a kik az 1820-dik évi januárius 20-diki konsistoriumban jelenvoltak a protocollum 5. 6. és 7-ik punctumában megegyeztek, kérdeztessenek meg, hogy miképen egyezhettek meg azokban s azon opinióban vannak-e még most is ?

2.) Mínt hogy eleitől fogva azzal fedezték magukat, hogy nem a szeniorok és papjaink, — de az ekklezsiák ellenkeznek az új coordinatióban — ex actis készítessék pro capacitacione ecclesiarum egy currens a gen. konvent által s a mellett hozasson be az új rend.

3.) Hagyattasson meg a szuperintendensnek, hogy a szuperintendens választásáról olyan currenst bocsásson, a melyből az ekklezsiák megértsék micsoda állapotban legyen a szuperintendens, és milyen szuperintendensre legyen szüksége a csendesség kedvéért.

4.) Mostanra nézve sem szuperintendensnek, sem szenioroknak sem más tisztviselőknél ne acceptáltassanak azok, akik részesei voltak a mostani jármának.

5.) A generalis notarius kérdeztessék meg miképen maradt ki az áprilisi purizált protocollum exemplárjából a pecsét és árkhivum átvételéről tett rendelés.

Mely előadásokat valamint mind azt is, a mi ezen főtiszt. tisztviselő szuperintendens kebelében a csendességet és jó rendet valahára állandó lábra állíthatná — megfontolván a jelenlevő gen. convent e következőket határozta meg :

a) Hogy az e folyó év marcius 17. és következett napjain tartott general konvent jegyzőkönyve magyar nyelven a tractusok számához

képezt leirattatván, ezen főtiszt. tiszántuli szuperintendens minden trak-
tusai által az ekkleziáknak currentáltasson s mind ezen protocollum,
mind

b) az ezen villongások tárgyában érkezett mind két rendbeli
Felső királyi resolutio magyarrá fordítottassék s minden
ekklezia locale protocollumában szóról-szóra beirattassék; — ilyen
móddal mindenek megvilágosítottván,

c) Ha mégis valaki találkozna, aki még ezentul is a presbyteriá-
num regimenhez magát nem alkalmaztatván, azzal ellenkezőt csinálni
merészelne, mint ugy is a hely. vallás kánonjára esküdött, azoknak ér-
telme szerint pedig az ekkleziái igazgatásnak presbyteriálisnak kell
lenni; mint botránkoztató, veszedelmes, hitszegő hivatalától azonnal
egyáltalában elmozdítottassék, felhagyatván mégis azon jussa, hogy ügyét
a főtiszteletű 4 szuperintendens által generál konventjére intra dominium
apellálhassa.

d) Minden ekkleziái hivatalra nézve a választás módja meghatá-
rozottassék; nevezetesen:

e) A predikátornak ekkleziái locale konsistoriumban csak egy vo-
tuma legyen, s így a predikátor, valamint a vallásunkon levő patronus,
s a presbyterium más tagjai fejenként való votizálása alól kijövő többség
tegye az ekklezia votumát, — mely votum mind a predikátor, mind a
localis kurátor, — vagy ahol a rend még jobb volna, a presbyterium no-
táriusa által aláíratassék, s bepecsételtessék, az ekklezia tagjai vo-
tuma egyenlő két részre hasonlása esetében a voksolás elidáltatván.

f) A nagyobb ekkleziákban a hány predikátor van, anyi votuma
legyen az ilyen nagyobb ekkleziáknak.

g) Valamint a pataki, ugy a debreceni s pápai kollegiumbeli
professorokból s localis directioból álló iskolai szék is a maga szuperin-
tendenséjébe kebelében egy vokssal birjon.

h) A professorok mivel a budai zsinat kánonja szerint is a locale
konsistoriumhoz is csak elegibilisek választthatók, — just magoknak a
szuperintendens konsistoriumhoz, assessorságához ne tarthassanak,
hanem ha oda valósággal kiválasztatnának.

i) Az ujonnan választottak a budai zsinat aktáiban kitett esküvés
formájával esketessenek meg.

Ami pedig különösen az ezen főtiszt. szuperintendens kebelében
megüressült szuperintendens székre, az új szuperintendens választá-
sát illeti:

16.) Előadta ismét a mgos előülő ur, hogy minekutánna ezen g.
konvent ülése kezdetével, az ide illetlenül bemutatott, s már feljebb ki-
tett extractualis írása a sz. k. Debrecen városi reformata ekkleziájának
az itt uralkodó vizsgálkozás lelkének nyilvanságos tanuja lenne; nem

jobb lenne-é, míg a jó rend beáll, hogy azon férfit, aki ezen főtiszt. szuperintendenciának szuperintendensi feje lesz, a debreceni ekklezsiától oly móddal megkülönböztetni, hogy az ujonnan választandó szuperintendens most általában debreceni predikátor ne lehessen.

Melyre jelenlevő városi szenátor Somossy Ferenc ur magát abban nyilatkoztatván ki, hogy ők azon konsistoriális gyűléseket, melyből a most említett irás kelt, predikátorok nélkül tartván, predikátoraik valamely lázítás lelkével anyival kevésbé vádoltathatnának, mivel magának is az ekklezsiának kérdéses irásában nem a makacs ellenkezés, de e főcélja volt, hogy azon cselekedeteket, hogy az agentialis pénzt egészen be nem adták, azzal is mentsék ki, hogy azon pénzt nem magok hasznára, de szinteoly nemes végekre fordították. Melyre: —

Főhibául teszi mindjárt azt ki a g. konvent, hogy a sz. k. Debrecen városi ekklezsia konsistoriuma predikátorai jelenléte nélkül tartathatott, melyre nézve ujlag is szükségesnek látta, hogy sz. k. Debrecen városában a locale konsistorium mindenekelőtt elrendeltessek.

Egyébiránt a jelentő szenátor urat figyelmessé tette, hogy ha ezen kérdéses íráshoz e jelenlevő konvent előtt nem akarna sz. k. Debrecen városa ekklezsiája ragaszkodni, — abbeli gondolkozását — más írásban beadni kötelességében állana.

Melyre is azon szenátor ur jelentette, hogy a detractálásra meghatalmazva nem levén, tudósítását az ekklezsiánál megtenni el nem mulasztja.

Egyébaránt a jelenlevő predikátorok, mindnyájan, nevezetesen: tiszt. Buday Ésaías, Szoboszlai Pap István, Héczey Pál, Fazekas György, a professorok közül pedig Sárvány Pál, Pécely József urak a gyülekezet közepéből felkelvén, mindnyájan szóbeli vallást és bizonyítást tettek az iránt, hogy ők nem episcopálisok, hanem a presbyterianum regimen mellett élni és halni kívánnak.

Ami pedig az ujonnan választandó szuperintendens választását és hol lakását illeti:

Minekutánna mindakét főtiszt. dunamelléki szuperintendenciák világi és egyházi követei magokat úgy nyilatkoztatták ki, hogy mindazért, mivel credentionálisok által az eféle mellékes kérdésbe való ereszkedéstől általában el lennének tiltattva, mind pedig azért is, mivel nem is lehetnének meggyőzötve aziránt, hogy az ujonnan választandó szuperintendens itt, vagy amott leendő lakása a dolognak jobb rendet adhatna, Debrecenben való maradása pedig a közügynek, avagy csak távolról is káros lehetne; a főtiszt. tisztáninneri szuperintendenciának pedig világi és egyházi követei, — valamint a tisztantuli főtiszt. szuperintendencia minden világi követei is, — állításukat azzal is, hogy nekik, mint helyben és szomszédban lakóknak a dolgok folyamatáról

körülményesebb tudomásuk van, támogatni kívánván azt, hogy amig a szívek lecsendesednek, az ujonnan választandó szuperintendens Debrecen városában — mely ekklézsia már a néhai Sinay Miklós idejében is az egyenetlenség kovászának neveztetett, — ne lakhasson, egyáltalában szükségesnek tartották volna: — kívánta a mgos előlülő ur feltartani azon jussát, hogy ezen tárgyat a maga vélekedésével együtt a felsőbb helyek elibe terjeszthesse.

Melyen is a general konvent tagjai közönségesen megnyugodván — az új szuperintendens választását addig, míg már ezen tárgybán a felséges *resolutio* meg nem érkezik, felfüggesztetni kívánták.

Felkelvén azonban ezekre t. Buday Ésaiás gen. notarius ur, a legnagyobb szeméremmel decralálta, hogy ő ugyan magának azzal a szerencsével, hogy az új választás őt érhesse — épen nem dicsekedhetik, mivel mindazonáltal látná, hogy a főtiszt. g. konvent aggodása főtárgya ő volna, ezennel kinyilatkoztatja, hogy ha valami esetre ő választatnék szuperintendensnek, azon hivatalt felvállalni egyáltalában nem fogja.

Mely kinyilatkoztatást, valamint úgy vette ezen g. konvent, mint t. Buday Ésaiás ur nemes gondolkozása bizonyosságát, — másrészről kívánta a főtiszt. szuperintendentiák azon jussát, melylyel azoknak, a kiválasztottakat új hivataljok elfogadására kényszeríteni is hatalma van, — feltartani. Hasonlóul még jelenlevő debreceni predikátor Szoboszlay Pap István ur is azt deklarálván, hogy ő ugyan ez új szuperintendensi választáshoz semmi reménységet nem formálhatna, ha mégis azonban az ő kiválasztása semmi nem várt esetben megtörténni találna, a közcsendességért lakását Debrecenből is kivenni készen lenne.

17.) Olvastatott ő cs. kir. Felségének a nagyméltóságú magy. kir. Helytartó Tanács utján e folyó esztendei augusztus 28-dik napján a 22,021. szám alatt közlött abbeli kegyelmes parancsolata, mely az iskolai semestralis relatiók felküldését ujlag parancsolván, egyszersmind az iskolai nagyobb vacatiokat is szeptember és október hónapokban parancsolja tartatni:

Jobbágyi alázatossággal meg fog ő cs. kir. Felségének iratni, hogy már mi az ő Felsége abbeli parancsolatát, melyszerint az iskolai semestralis relatiók felküldését kegyelmesen parancsolja, valamint eddig is teljesítettük, úgy ezután is potosan teljesíteni kívánjuk.

Mély alázatossággal azonban csak azt kérjük, hogy ezen kegyelmes parancsolat teljesítése módját magunkra bizni anyival inkább kegyelmesen méltóztassék, mivel ha a mi tanulóink — a hazai törvények által is megengedett alamizsnák beszédésére ki nem utazhatnak, ha az ő Felsége szolgálatában levő nagyobb tekintetű vallásbeli előljáróinknak a törvények megszűnése alatt — figyelmöket az iskolára, s examenekre

nem fordíthatják, — minket, kik csak magunk jótéteményeiből élünk, s iskoláinkat kétségenkívül végelpusztulás fogja követni.

Mely dolog, minthogy ily nagytekintetűnek lenni közönségesen elismertetett, mgos cs. k. kamarás Vajai Vay Ábrahám, és nagytiszt. dunántuli gen. notarius Tóth Ferencz urak ezen gen. konvent kebeléből oly móddal kiküldetnek, hogy magukat e tárgyban az Evangelica Augustána vallásttartó atyánkfiaival is egyetértésbe tevén, jobbágyi alázatos felírásunkkal, közkölségünkön minél előbb ő Felsege atyai színe elibe járulni, s a felsőbb helyeken is ezen igazságos közügyünket ajánlani ne terheltessenek.

18) Olvastatott a nagyméltóságú magy. kir. Helytartó Tanács e folyó évi július 3-dik napján a 17396. szám alatt kelt, s predikátorainknak az ellenchusok készítését ujjal is meghagyó parancsolata:

— Az iránt levén hitünk sorsosi a linczi békesség 42. pontjában előre is kegyelmesen megbiztatva, hogy ő Felsege az evangelicusok minden panaszt azoknak meglegedésével fogja kegyesen elintézni, az ilyen értelemben készitendő jobbágyi alázatos felírást is a most tisztelt követ urak ő cs. k. Felsege atyai kezeibe be fogják nyújtani, mely felírásban egyszersmind aziránt is meg fog ő cs. k. Felsege kéretni, hogy a transitusok dolgában szükséges rendre nézve is azon felséges rosolutiót, — melyet dicső emlékezetű édesatyja Leopold császár, épen azon nap, midőn vallásbeli törvényünk készült, a Cancelláriára bocsátott ki, jussaink oltalmára kegyelmesen kiadatni méltóztassék.

19.) A szilágysági ekkleziákat illető akták átadása, mint-hogy az erdélyi követ ur mindez ideig is meg nem érkezett, magára a főtiszt, tiszántuli szuperintendentiára bizatott, oly megjegyzéssel, hogy ezen ekkleziáknál levő, s az idemaradt ekkleziákat illető aktákat hasonlólul magához visszavenni el ne mulassza, azon szilágyságban levő ekkleziák ezennel elbocsátottnak kijelentetvén.

20.) Előadta végre a debreceni anyaiskolára nézve mgos főcurátor Péchyfalusi Péchy Imre ur, hogy valahányszor azon szuperintendia kebelébe kedvetlensége volt, — az mindég onnan származott, hogy a localis curatoratus a debreceni anyaiskola iránt magának több just praetendálván, s a tiszt. mgos főcurátor ur iskolai főigazgató hatalma nem egyszer jövéen collisióba, az illető szuperintendia e miatt az igazgatást s felvigyázást voltaképen nem gyakorolhatta; — melyből is számtalan fogyatkozások következtek, s tapasztaltatott továbbra az is, hogy némely esetekben nem érdemlett iskolai testimoniálisok adattak:

Azon junsál fogva, melyet magának ezen generál konvent az ország minden vallásunkbeli iskoláira nézve kétségenkívül fentart — kíván: ezen hibák orvosoltatása végett — meghatározatni, azt, hogy

Állittassék egy Senatus Scholasticus vagyis directio Scholastica, melynek kötelességei a debreceni locale consistorium befolyása mellett a főtiszt. tiszántuli szuperintendens gyűlésében határozottassanak meg.

Aki egy, vagy más szuperintendenciából idegen szuperintendenciába iskola mesternek átmegy, magát az azon szuperintendenciában fennálló tanításbeli rendhez alkalmaztatni köteleztessék, s abba a reversalisba, amelyet magáról kiad, — az, hogy magát az illető szuperintendenciában fennálló rendhez alkalmaztatni fogja — betétessek.

Ha valamely professor, hivatalát elhagyni akarná, azt félesztendővel előre előjáróinak jelenteni köteleztessék.

Mivel a két teher együtt csaknem elviselhetetlen; professor a szuperintendens generalis notarius soha se lehessen.

A budai zsinat 4. kánonja, s ennek következtében az 1818-dik évi július 18-án tartott szuperintendenciális gyűlés itt is felolvastatott 33. pontjában a professorok hívása iránt a nemes debreceni ekklezsiával tett egyezés szorosán megtartassék.

Azon illetlen és helytelen szokás pedig, melyszerint a debreceni ekklezsia eddig a professorokat minden esztendőben marasztotta, tökéletesen eltörültessek.

Október 4-dik napján folytatott a generál konvent ülése.

21.) A debreceni reformata ekklezsia ezen g. konventhez beadott esedezésében azt jelentvén, hogy azon írást, mely itt a general konvent tagjai előtt botránkozást szerzett, nem egyébért, mint, különösen az agentialis kassával miképen volt nemes sáfárkodás előadásáért készitvén, s azzal magokat sem az ő Felsége kegyelmes parancsolatának, sem a mgos gen. konvent tekintetének és hatalmának elleneszegezni nem kívánván, azon írásokat a főtiszt. tiszántuli szuperintendenshez, hova annak valóságos rendeltetése volt, s hol azt tekintetbe vétetni kívánják, — visszaküldeni kérik.

— Mely cselekedete ezen ekklezsiának most is hibául tétetvén ki, mindezen két rendbeli írások a főtiszt. tiszántuli szuperintendenshez oly móddal visszaküldtetnek, hogy ezen ekklezsiát utasítsa oda, hogy magát e részben is a felsőbb rendelkezésekhez alkalmaztatni szoros kötelességének ismerje.

22.) Előhozatván, hogy az erkölcsök jobbtításának fősegédeszközét tenné az, ha ő Felsége a matrimoniális perek elintézését magunkra bizni s egyuttal a főbb törvényszékeket is, ezen kedvetlenség-től kegyelmesen megszabadítani méltóztatna:

— Követeink eziránt is Bécsben munkálkodjanak.

23.) A közelebb tarrandó generál konvent határnapja:

— Szabad királyi Pest városában e folyó év december 6-dik napjára határoztatott.

A mostani general konvent jegyzőkönyve pedig deák nyelvre is áttétetvén, s így mindkét nyelven oldalonként leíratatván, s mind a két jegyző által aláíratatván, fel fog a n. m. m. k. Helytartó Tanácsnak egész alázatossággal küldetni. Kelt, mint feljebb.

Kiadta Tóth Ferenc mk. a helvétziai vallástételt követő dunántuli főtisztelétű szuperintendentia generalis notarius, s ezen general konventnek egyházi jegyzője.

Feljegyezte, s kiadta Szathmáry József mk. budai ágens s ezen generál konvent világi jegyzője. (Vége köv.)

2.

A „Talio.“

Keresztury Pálnak egy eddigelé ismeretlen és lappangó munkája viselte e nevet „Talio.“ Ez egy polemicus munka volt, mely az 1640 körül folytatott tollharcnak mintegy zárkövét képezte — azután a fegyverek beszéltek. Lorántfy Zsuzsánna „Mózes és a Próféták“ cím alatt egy gyűjteményt állított össze azon szentírásbeli helyekből, melyek a reformált vallás győzhetetlen bizonyágtételeit képezik, s e gyűjteményt Megyesi Pál az udvari pap kinyomatta. A nagyszombati jezsuiták nem a munka hanem a fejedelemasszony személye ellen egy pasquilit készítettek, melyben Lorántfy Zsuzsánnát neve első szótagja után lónak nevezték s a hajdan két ünnö által vont frigládát most egy tehénnel a fejedelemasszonynyal vonatták. Hogy hívták e munkát? nem tudjuk, tartalmából is csak enyit tudunk s ezt is Kary után (Hist. II. k. 54. l.)

Rákóczy Bogády Andrást 1642. elején Pozsonyba küldte, hogy ott szerezzon egy példányt s tudja ki, hogy kiírta. Rákóczynak Pozsonyban legbizalmasb embere Pálfi Pál volt (a későbbi nádor) s ez Bogádit úgy informálta, hogy a munkát Nagyszombatban vagy Bécsben irták s Pozsonyban nyomtatták. Ennél többet később se tudott meg Rákóczy, ki miután olvasta azt, megbizta Bogádit, hogy a császárnál lépéseket tegyen a nejjén ejtett gyalázat megbüntetésére. Bogádi meg is tette a szükséges lépéseket, de az 1642 május 7-kén kiadott válasz csak pusztá biztatásokat foglalt magában. „Az ilyen aljasságok csak megvetést érdemelnek ugyan, de a császár mindent el fog követni, hogy kitudja a szerző nevét.“

E közben Keresztury egy cáfolatot készített a gunyiratra s azt nagy titokban, hogy meglepje Rákóczyt vele ki is nyomatta. A válasz is épen olyan mocskos volt mint a pasquil, s minthogy Rákóczy meg volt

győződve, hogy udvari papjának munkáját Bécsben ürügyül fogják felhasználni a vizsgálat folytatásának megszüntetésére s az elégtétel megtagadására, rendeletet adott ki, hogy a munkából szétküldött példányokat beszedjék és megégessék. Főként a Magyarországi részekbe s a Felső-Magyarországba küldött példányokat igyekeztek minden áron visszaszerezni, s az alább közlendő levél erről szól :

Generose Domine Fautor et Patrone multum observandissime, Servitiorum meorum paratissima commendatione praemissa.

Mindennemü áldásával hogy az szent Ur Isten kegyelmedet boldogítsa szívem szerént kívánom.

Kegyelmed nekem szóló levelét becsülettel vettem s continentiáját is megértém, legottan fáradoztam az dologban, hogy azon Talio nevü könyvecskéket, ha kit hol feltalálhatnék, magamhoz beszedegetném. Ugy vagy on énnékem kettőt küldötte nek volt kezeimhez s más jó akaró uramnak négyet. Az magam kezénél levőknek egyikét (mivel nem tudom honnét már hírekkel lettem az Generalis uram ő nagysága itt lakó jezsuitáinak) elkérték tőlem, hogy olvassák, nem tudván gondolkodnom, hogy így történjék az dolog oda adtam nekik és kérettem is tőlök vissza; ők már felküldötték volt reményilem Nagy-Szombat felé, egyike pedig még kezemnél vagy on; amaz jóakaró uramnál is a melyek voltak, együvé is máshova is elosztott benne k, és így össze nem szedegethettem hirtelen azokat is; azon vagyok teljes igyekezetemmel, hogy felkeressem, az kit hol feltalálók és kezemhez veszem azokat, úgy, hogy tovább másoknak szemek eleibe nem megyen. Igazán írom kegyelmednek, ha elébb érkezett volna effelöl való kérdő írása és parancsolatja hozzám, akkor a könyvecskék el nem oszoltanak volna; noha a mint fentebb is írá m nekem ezek keveset küldötte nek, azok felöl is úgy gondolkoztam, hogy egyebeknek is szabadosan kibocsájtattak az jó exemplárok. Nekem jóakaró fautorom, patronus uram, ennekutána is kegyelmed bizvást parancsoljon és az én kegyelmes uram is, azon vagyok, hogy mig Isten e halandó életben megtart mind kegyelmednek s mind pedig az én kegyelmes uramnak ő nagyságának hűséges szolgálatomban meg ne fogyatkozzam. Nálam lévén némely zombori emberek jelenték, hogy nemcsak Kassara érkeztenek efféle könyvecskék, hanem a zombori scholamesternél is láttanak. Tartsa meg és éltesse Isten kegyelmedet kedves egészségben sok jó esztendő kiglen. Kassán Die 17. Maji Anno 1643.

Generosae Dominationis Vestrae

Servitor paratissimus

Paulus Várady m. p.

Külcim: Generoso Domino Thomae Debreceni, Illustrissimi ac excellentissimi Principis Transylvaniae universorum bonorum ac pro-

ventuum in Hungaria Praefecto etc. Domino fautori et patrono mihi multum observandissimo.

K i v ü l: Váradi Pál uram a Talio könyv felől.

M á s í r á s s a l: 17 Maji Anno 1643 in Sárospatak.

A tett intézkedések folytán-e vagy más okoknál fogva nem tudom, de bizonyos, hogy még e napig nem sikerült sem a Talioból sem a gunyirtból példányt feltalálni — sőt ez utóbbinak még címét sem tudjuk.

Szilágyi Sándor.

3.

Második Rákóczy Ferencz kormánya, az egyházi viszályok elintézése végett, Bars, Komárom s Esztergom megyék területére kinevezett biztosait az ittkövetkező utasítással látta el.

1. Köteleztetnek arra, hogy ezen exmissióban és functióban, tehetségek szerént serényen és hiven eljárják, azon hit alatt, melylyel mostanság inealt nemes magyarországi statusoknak confoederatiójába ök is beléptenek, félretévén minden gyűlölséget, haragtartást, kedvezést, kéreményt, adományt és mindennemű tekinteteket, arra vigyázzván mindenütt, hogy a lakosok között a jó harmonia és atyafiai szeretet inducáltassék, és ha eddig valami viszálykodás volt küzöttök, az kigyökereztessek.

2. Köteleztetnek arra is, kinek kinek a szerént adják kézhez a templomokat, scholákat, parochiákat, a mint fel van a punktumokba téve; a mely féltől mindazáltal ezen amicabilis által elesnének a templomok, parochiák és oskolák; ha kívánja az auditorium, mindenütt excindáljanak elegendő helyet pro templo, parochia et schola.

3. Hogy a templomoknak illetén assignatió alkalmatosságával ne legyen valami profanatiója a templomokban található szent eszközöknek, magok mellé veszik minden nemes vármegyében ex parte catholicorum az archidiaconusokat, ahol pedig azok nem lennének, decanust avagy káptalanbeli személyt, melyeknek jelenlétekben megvizsgálván valamely félnek assignálandó templomokban kit mi illet? pro ratione receptorum harum religionum azt annak adják. Azért is.

4. Szabad lészen a katolikus plebánosoknak cazulájokat, és más mise körül való eszközöket magokkal elvinni, a kelyhéket is, azokon kívül, akikről in punctis szó van.

5. Ha az archidiaconusok nem akarnak ad requisitionem commissariorum jelen lenni, eo non obstante procedáljanak a dologban.

6. A kinek templom, schola vagy parochia assignáltatik, oda értetnek mindenütt azokhoz tartozó földek, rétek, kertek, szőlők és más pa-

rochia s scholabeli appertinentiák, hacsak expresse nem eximáltatik in amicabili.

7. Sehol ne adigáltassék a lakos, hogy más valláson levő parochusnak fizessen valamit, avagy dézmát adjon, ha szinte oda esett is a templom, ahol lakik, hacsak specialis declaratio nincsen iránta, hanem catholicus catholico, evangelicus evangelico.

8. A harangozás, temetés mindenütt köz legyen erga aequalem taxam, a harangozástól való fizetés pedig azé legyen, akié a templom, azt feltevéen, hogyha valamely fél más valláson levő templomban temettetnék, a cerimoniák ottan a religiobeli egyházi rendéé legyenek akiké a templom, a coemeteriumokban pedig kiki a maga vallásán levő cerimoniákkal temethesse halottját.

9. Ha valami abalienáltott, ami az ecclesiához tartozott: comperta rei veritate, restituáltassék az is.

10. Az ispotályokban mindenütt sine discrimine religionis accommodáltassanak a koldusok, prae caeteris pedig, akik a hadakban sebekben esvén, alkalmatlanokká lesznek a hadakozásra.

11. A midőn connumeraltatnak a lakosok, oda számláltassanak a házok népe, és a rendszerént való szolgák, dolo et fraude amotis. Tempore connumerationis pedig az egész parochia. Megyen mater et filiae együvé számláltatása, s a nagyobb rész ugy eruáltassék.

12. A mely földeket a catholicus plebanusok, vagy e converso az evangelikus parochusok bevétettek, eo non obstante, ha valakinek parochiája elesik, juxta illud: qui serit, ille metit, azé legyen a termés, a ki vetette. A szőlőnek ez idei fructusát is azok szedjék, a kik kapáltatták, de ennekutánna rendje szerént befedjék, s ugy resignálják.

13. Ezen Commissáriusok nemes szabad királyi és bányavárosokban is procedáljanak, amely nemes vármegyében vagynak.

A templomoknak dolga pedig eképen accommodáltatik in comitatu barsiensi: nagyugróci, geletzeki, szénafalusi felsőzsadányi, alsózsadányi, magosparti, vihnyei, megyszelecsenyi, simoni és keszi templomok cum appertinentiis adassanak az augusztana confession levő statusnak.

Nagysallói, zsemleri, szentgyörgyi, kissárói, popbai, és jékeli templomok hasonlóképen pertinentiáival a helvetica confession levő statusnak, Kemenczés pedig Commissariusok által connumeráltassék, és a szerint jusson a templomhoz azon religio, a melyben való nép többnek fog találtatni.

Az ó barsi templom cum appertinentiis lészen a catholicusoké, melynek filialisa Ujbars a helvetica confession valóknak adattatott, ugy mindazáltal, hogy az óbarsi templomnak minden jövedelme két részre oszljon, kinek egyike az catholicusoké, másika reformátusoké legyen,

kivevén a fundatiót. Ezen megnevezett templomokon kívül, a mely religió a többinek ususában vagyon, ennekutána is aszerént maradjon.

In comitatibus strigoniensi et comaromiensi.

Esztergom és Komárom vármegyék helyeiben legyen a connumeratio per commissarios, nevezet szerint pedig Komáromvármegyében: Udvarnokon, Maroson, Némethiben, Csujban, Gutában, Radványban, Nagymegyerenben, Ekecsben.

Esztergomvármegyében: Mocsban, Búcsban, Bátorkesziben, Kisujfaluban, Ölyveden és Farnadon.

Datum in Castris ad Széchény positis, die 6-ta mensis Oktobris, Anno 1705.

A pápai reform. egyház levéltárából közli

Liszkay József.

4.

Szerkesztői kérelem az „Egyháztörténelmi Tárca” tisztelt munkásaihoz.

Addig is, mig bővebben kifejthetném e folyóiratnak hazai protestáns egyháztörténelmünkre vonatkozó célját s irányzatát, legyen szabad rövid tájékozásul, megjegyezni a következőket:

Nagy halmaz már nálam e Tárca számára beküldött kéziratok száma; de ezeknek nagy részét nem közölhetem soha, részint azért, mert évégre e folyóiratban igenszük a tér, részint azért, mert igensok beküldött okmány tartalma nagyon csekély történelmi becszel bír; némelyik pedig már közölve is van másutt. Gyakori eset van arra is, hogy a másolat hibákkal teljes s a kézirat igen nehezen olvasható.

Hogy sok szót ne szaporítsak, a következő óhajításomat s kérelmemet vagyok bátor kifejezni:

Méltóztassanak minél tisztább s olvashatóbb kéziratot küldeni, és pedig, hacsak lehet, olyat, amely az eredetiről vagy hiteles másolatról vétetett; — továbbá olyat, amelynek tartalma kisebb avagy nagyobb mértékben összes hazai egyháztörténelmünkre vonatkozólag is becszel bír, s fel lehet rólok tenni, hogy valaha egyházunk történelmének részletes megírója fel fogja azokat használni; ilyenek tehát pl. a többek közt: fejedelmektől, főemberektől, felsőbb hatóságoktól, történelmi névvel bíró férfiaktól eredő okmányok, emlékek stb. Rendkívül nagy az ilyen, még eddig nem közölt okmányok száma is. — Végre olyanokat kérek, amelyek még eddig vagy épen nem, vagy nagyon hibásan közölvék valahol. A mult juliusi füzetben is csak kivételesen közlém Hodosi Sámuel könyörgő levelét, melyet már Tóth Ferenc közölt: Tul a dunai

püspökök élete. Győr. 1808. 142—145. l. Meg kell még jegyeznem, hogy én ugyan részemről szívesen közölnék valódi becsűsel bíró latin okmányokat is, de ezek közzététele igen sok nehézséggel jár; emellett több oldalról hallám, hogy az ifjabb nemzedék legnagyobb része nálunk sem ért már latinul; — ami nem nagy dicsőség oly sokszor szervezett s egyetemi színvonalra emelkedett főiskoláinkra nézve.

Szerkesztő.

Egyházi krónika.

Németország: A porosz egyházi viszály csilapulása. — Egy fegyverviselő mennonita. — Német protestáns lelkészek értekezletei.

Forster boroszlói püspök, aki nem sokkal ezelőtt osztrák területre vonult, a porosz kormánynak valósággal kijelentette, hogy az egyházi javak kezeléséről szóló törvénynek engedelmeskedni fog. Ezt reménylik a többi püspökök felől is. Az alsó klérus is kezdi tényleg és tömegesen kijelenteni, hogy a törvénynek többé ellent nem áll. Így remélhető, hogy az oly nagy hullámokat vert egyházi viszály nem sokára le fog csillapulni.

Tudjuk, hogy a mennonitáknak hitvallásuk tiltja a fegyverviselést és hadakozást; azonban egy ifju mennonita, engedve az ország törvényének, belépett a katonai szolgálatba. A hadköteles évek kitöltése után visszatérván hazájába, az Ur asztalához járult, de a presbyter lelkész nem adta fel neki az Urvacsoráját, azon az okon, mert amint a fegyvert felvette, tényleg kilépett a mennoniták felekezetéből. Az ügy az ország törvényszékei eleibe került, és azok egy értelemmel az ifju mellett s a lelkész ellen ítélték; mert a hadkötelezettségi törvény alól semmiféle vallás senkit fel nem szabadíthat, és mert a lelkész az egyházi büntetésekről s fegyvelmezésekről szóló 1873-dik évi törvény határait áthágta.

A bajorországi protestáns lelkészek juniusi értekezletén Engelhard lelkész azon kérdés felett értekezett, hogy a mostani viszonyok között kívánatos-e a stola eltörlése vagy nem. Erős vita támadt, de nem vezetett eredményhez, határozat tehát nem hozatott. Dr. Weber azon kérdést fejtegette, hogy mi álláspontot kell elfoglalnunk azon harcban, amelyet jelenleg az állam, a római egyház ellen vív. Az előadó tüzetesen fejtegette, hogy a protestantizmusnak elmulthatlanul harcolnia kell Róma és az ultramontanizmus ellen. Egy értelemmel ki lön mondva, hogy az értekezlet épen nem Róma, hanem az állam mellett áll, noha sajnálatát fejezi ki ennek több rendbeli ballépései felett. — A thüringeni értekezleten az egyházalkormány keresztyéni és nem keresztyéni jelleme fejtegettetett; a strassburgin a protestantizmus előhaladása és hanyatlása, és az ifju theologusok számának fogyatkozása. Ez utóbbinak az előadó Erichson theolog semin. igazgató szerint, következők az okai: a korszellem, a kevés fizetés, a gymnasiumi nevelés, a lelkészi hivatal kicsinylése, a lelkészválasztás módja s az egyetemes egyházi állapotok.

Nagy-Britannia: Az egyházi társulatok májusi gyűlései. Skót zsinatok.

Régi közmondás, hogy Rómának mindig van pénze sok, mihelyst szüksége van reá. De van pénzök a britt protestánsoknak is, mihelyst vallásos célra áldozniok kell. Azon szabad egyházügyi társulatok, amelyek már sokszor voltak emlegetve e folyóiratban, ez évben is megtartván Londonban az ő májusi gyűléseket, kitünt, hogy a legközelebbi év alatt 10,732,617 tallért, tehát több mint 16 millió osztr. forintot fordítottak vallási célokra, és pedig mindez, önkéntes adakozásokból gyűlt. A vallásügyi áldozatkészségben az európai brittek után nyomban következnek az amerikaiak. A német és többi protestánsok rendkívül messze maradnak.

A skót ref. egyházak évi egyetemes zsinatai is megtartának májusban. Az államegyház zsinatán ott ült most is a királyi lord biztos, megérkezését ágyulövések üdvözölték a várból; megnyitó beszédében a patronátust módosító új törvényt dicsérte; szintegy a moderator is. Ezen törvény folytán, a gyülekezetekben választási joggal ezentul csak a kommunikánsok fognak birni. Ezen államegyház, noha az állam által rendszeresen és nagy mérvben segélyeztetik, a legközelebbi évben 282,834 font sterlinget gyűjtött a maga részéről egyházi célokra. A vallásos oktatás előmozdítására 2000 font st. királyi ajándékot tett le a biztos. — A szabad egyház évi bevétele 525,424 font st. volt, jóval több mint a mult évben. Ezen egyház zsinata épen nem magasztalta, hanem inkább elítélte a pátronátusi új törvényt. — Az egyesült presbyterián egyház évi bevétele 346,934 font st. volt. Az angol presbyterián egyházzal való szorosabb egybeköttetés kimondatott.

Helvétzia: A neuchatel kantoni ref. szabad egyház zsinata.

Ezen, csak két év óta fenálló szabad egyház, melyet 22 gyülekezet alkot, mult junius hó 8—9 napjain tartá zsinatát Locleban. A helvét, francia és skót szabad egyházak részéről követek jelentek meg s a lehető legszélesebb körben való szövetkezés szükséges volta kimondatott. A neuchateli szabad egyház évi kiadása a központi pénztárból; több mint 100 ezer frankra megy; ezenkívül sujjos teher van az egyes gyülekezeteken is, amelyeknek most kell magoknak új templomokat építeni. De igen szép az áldozatkészség is. Egyik gyülekezetben 8 nap alatt gyűlt be 231,000 frank templomépítésre; egy kis gyülekezet 40,000, egy másik 14,000 frankot adott lelkészlak építésére. stb.

Franciaország: Az ultramontánok győzelme a felsőbb oktatásügyi törvénynél. A modernek törekvései.

A francia nemzeti gyűlésen az ultramontanizmus ismét fényes győzelmet nyert, mert 316 szóval 266 ellenében véglegesen elfogadtatott azon törvény, amely szerént minden egyes francia, aki életének 25. évét betöltötte s polgári jogainak birtokában van, továbbá minden illető egyetek állíthatnak és tarthatnak fen felsőbb oktatási tanintézeteket, a törvényben megszabott feltételek alatt. Ezen törvény s az ebben foglalt

ely, mielőttünk rendkívül liberalisnak látszik, s a külföldi protestans lapok s magok között a franciák között is a valódi szabadelvűek, mégis keményen megtámadják ezt, mint olyat, amely egyenesen az ultramontanizmus malmára hajtja a vizet, mert csak egyedül a római kath. egyház lesz képes a felsőbb oktatás mezején az állammal versenyezni. Még maga Renan Ernő is ünnepélyesen tiltakozott az ellen, hogy „a felfegyverzet teokratziára“ bizassék az ifjaknak a tudományos pályán való vezérlése oly országban, amelynek sem gyülekezési, sem társulási, sem municipalis, sem sajtó szabadsága nincs. A nemzet gyűlésen az előadó ez ügyben, a névleg legalább, reformált vallásu „liberalis ábrándozó“ Laboulaye volt, s miután ő is az ultramontanizmus érdekében működött a szinte „liberalis“ Dupanloup püspök volt főfő védelmezője! — Bizonyosnak tartják, hogy a liberalisok a jezsuiták tanintézeteibe fogják küldeni fiaikat, hogy a társadalom felsőbb köreivel érülközésbe jöhessenek. — Gondolj csak jó magyar protestans a Trefort ur ő n. m. felsőbb oktatástügyi törvénytervére, megláthatod hogy az is éppen olyan liberalis, mint a francia törvény. Tout comme chez nous! Nálunk is csak a róm. kath. egyház képes versenyezni az állammal, s az a derék, hogy azt sem a maga hanem voltaképen az állam pénzén teszi. A jogakademiák dolgában, mi magyar reformátusok is neki fohászokdtunk már a versenynek. Lesz jogakademiánk quantum satis! Adja Isten hogy ezek a valódi tudományosságnak, az igazi alkotmányosságnak, magyar nemzetiségnek és protestantizmusnak kétségtelen oszlopai és tápláló forrásai legyenek minden időben; mert csak egyedül ez esetben van jogosultsága létezésöknek.

A francia államtanács még ez ideig sem döntött a ref. egyház belvizsálya ügyében. A modernek központi bizottsága egy körlevelében nyíltan kimondja már, hogy szükség esetében ők is készek külön válni s akár a törvény paizsa alatt akár azon kívül, a magok módja szerint külön egyházat alkotni. Emellett azonban abban is mesterkednek, hogy a strassburgi megszűnt s a még fennálló mántaubani theologiai fakultás helyett Párizsban állítson az állam egy theologiai fakultást a két prot. felekezet számára. A mántaubani nem radikál s ezért szeretnék azt eltenni láb alól a modernek; a leendő párizsiról azt hiszik, hogy hatalmukba keríthetik. Ebből is vehetsz némi tanulságot jó magyar!

Különfélék.

A pápa és a protestáns templomok Rómában.

Azon felszólításban, melyben a pápa az elmúlt böjti hetekben nagyobb tevékenységre buzdítja a böjti prédikátorokat, a többi közt ezeket mondja: Rómában már nincsen templom, a mely Jupiternek volna szentelve, de a hitelenségnek Jupiterre még mindig uralkodik itt s vilámaival szeretné magát az istenséget is elhamvasztani s a mint Urunk J. Krisztus egész egyházát kifosztotta, úgy most ismét az egész föld színéről szeretné azt eltörölni. Itt nincs már Mercurnak szentelt templom, de ki olvashatná meg az ő imádoit, a zsványokat, a kik oly irtóztató módon elszaporodtak? Vénus tiszteletére nem létezik itt már templom, de van száz meg száz szegényház, hol anyi lélek az örök kárhozat-

ba rohan. De ez még mind semmi. Vannak itt protestáns templomok, amelyek ugyan kevésbé veszedelmeseknek látszanak lenni, de mégis nagy szomorúságnak okai. Rómában, melyet az Isten a nagy katolikus család fővárosává választott; Rómában, melyet a mártýrok vére áztatott, Rómában, melyet az „igazság tanítójának“ címe díszít; fájdalmasan érinti az embert, ha látja, hogy falai közt, hol a keresztyén vallás gyönyörű templomai emelkednek, termek és épületek találhatók, melyekben az Istent tisztelik eretnokség által, amely pedig fellázadás maga az Isten ellen.“ Vajjon melyik Isten ellen, a szentháromságos ellen, ki a mennyekben és mindenütt jelen van, vagy a háromkoronás ellen, ki Rómában lakozik? R. K.

I. Napoleon bizonyossága.

E cím alatt a Brobst lelkész szerkesztése alatt megjelenő amerikai-luth. lap a következő közlést hozza: Midőn I. Napoleon császár trónjától megfosztatván, Szt. Ilona szigetére száműzetett, csak kevesen valának hívei közül, kik őt száműzetési helyére követék s haláláig nála megmaradtak volna. Ezek között gróf Montholon és Bertrand tábornok valának. Gróf Montholon egyik bizalmas beszélgetésből, mely köztök valóságos dolgokról folyt, ezeket jegyezte fel: „Napoleon azt mondá: Alexander, Caesar, Nagy Károly és én nagy birodalmakat alkottunk, de mire támasztottuk alkotványainkat? a hatalomra. Egyedül J. Krisztus alapította az ő országát a szeretetre s ezért még ma is milliók készen volnának érte meghalni. Nem egy nap, nem egy csata volt az, ami a keresztyén vallásnak győzelmet biztosított e világon. Nem, de egy harc, hosszú három századig tartó küzdelem, melyet az apostolok kezdetek s az ő utódaik folytattak. S e harcban a földnek valamenyi királyai és hatalmai az egyik oldalon állanak, a másikon pedig nem látok semmi hadsereget, hanem csak titokteljes erejét egynehány embernek, akik a világ minden részeibe széljel vannak szórva és akik más szövetségi jelt nem ismernek, mint a kereszttitkaiba való közös hitet. — Én idő előtt halok meg s az én testemet a földnek fogják visszaadni, hogy abban a férgeknek eledelül szolgáljon. Ez a nagy Napoleonnak közeli vége. Mily hatalmas különbség az én mélységes nyomorúságom és Krisztus örökké tartó országa közt, melyet hirdetnek, szeretnek, imádnak s az egész földön terjesztenek. Vajjon halál ez? vajjon nem inkább élet ez? Krisztus halála az Isten halála.

Itt megállt Napoleon s miután Bertrand tábornok nem felelt semmit, azt mondá még: Ha ön meg nem fogja, hogy J. Krisztus Isten, akkor én rosszul cselekedtem, hogy őnt tábornoknak kineveztem. — Így Napoleon. — És vajjon van-e valaki, aki más királyt ismer, ki az ő országát biztosabb alapra építette volna, mint Jézus Krisztus, ki nemcsak jeles törvények és tanítások által — mint Mózes — hanem inkább saját, az élet minden viszonyaiban megpróbált isteni szeretete és örökkévalósága által mindeneket teremni? Aki jobb munkát ismer annál, amit J. Krisztus véghezvitt, mondjon ellene ama világcsászárnak; aki pedig kérdésére nem tud felelni, engedje magában felállítani a mennyei országot, melyet J. Krisztus az ő szívében és életében megalapítani akar és tud is.